

III глава

ДИЖУ СЕ ЗАСТАВЕ
СЛОБОДЕ

ВРУЋИ ЈУНСКИ ДАНИ У ШУМАДИЈИ

Јунски дани у Шумадији протекли су у интензивним непосредним припремама за отпочињање оружане борбе. Појачан рад чланова окружних комитета на терену, с циљем учвршћивања основних организација и окупљања око њих прогресивних људи и родољуба спремних да се с оружјем боре против окупатора, дао је добре резултате. Активнији чланови основних партијских организација свакодневно су долазили у додир са људима и објашњавали им неопходност ступања у отворену оружану борбу против окупатора и домаћих колаборациониста. Тако је дошло до јасних опредељења грађана. Сви они који су у себи имали слободарског и револуционарног духа стали су уз комунисте. Они су се често окупљали око секретара основних организација који се више нису крили и присуствовали су разним скуповима које су организовали комунисти. Око партијских ћелија први су се окупили радници, учитељи, студенти, ђаци, занатлије и сељаци из редова Земљорадничке странке и других опозиционих струја. Било је чак и појединих свештеника који су приступили ослободилачком покрету.⁵⁵ На овај начин створена је широка платформа за окупљање родољуба и прогресивних људи у борби за ослобођење земље и њено боље друштвено-политичко и економско уређење у будућности.

У складу са директивом ЦК КПЈ о формирању војних комитета, односно комисија у оквиру окружних и месних комитета, у јуну су у градовима Шумадије образована ова тела која су се непосредно бавила војним припремама за устанак. Крагујевчани су на том пољу постизали најбоље резултате, они су имали и објективно најповољније услове. Њима је у јуну био упућен и инструктор из ПК КП за Србију. Месни комитет Партије у Крагујевцу формирао је своју војну комисију, а затим и рејонске војне комисије. Ове комисије су формиране и у оквиру других окружних комитета или при комитетима. Тако је ОК за Јагодину формирао војну комисију са учитељем Ла-

⁵⁵ У космајском срезу десет учитеља је ступило у Космајски одред одмах првих дана, а такође и три свештеника — познати поп Дука (Живојин Атанасковић), затим свештеници из Стојника и Вранића. У другом шумадијском одреду налазили су се један поп и један ученик богословије. У јагодинском округу петнаест учитеља је погинуло у НОР-у. У Првом шумадијском одреду борило се више учитеља, а народни херој Вељко Дугошевић крио је оружје и муницију у цркви села Турије уз помоћ тамошњег попа Тоше.

будом Ђукићем на ч&лу, резервним официром који није био члан Партије. Слично решење је имао ОК Пожаревац. Војна комисија је формирана у Смедереву и Смедеревској Паланци. Стварањем ових комисија интензивЈфана је војна обука омладине. Вршена су чак и бојна гађања. Смедеревци су формирали и ударне тројке, првенствено са задатком да ликвидирају Димитрија Љотића. Секретар Месног комитета Крагујевца Тоза Марковић, по налогу војне комисије Округног комитета, организовао је помоћу Комитета Партије Војно-техничког завода извлачење 60 килограма експлозива из магацина гофотехнике који се налазио у Медни крај Крагујевца. Експлозив је чуван у тајном складишту, а касније је Раја Недељковић део овог експлозива ставио на располагање окружном комитету Јагодине, Паланке и Повереништва за округ Аранђеловац. Из Аранђеловца је упућен у Крагујевац Милан Илић Чича коме је Раја Недељковић уступио 20 килограма експлозива. Чича је опасни експлозив донео у сељачкој торби. До Страгара се довео аутобусом, а одатле је наставио пешке.⁵⁸ Крагујевчани су изградили у Грошаници тајно складиште оружја у коме се крајем јуна нашло око 50 пушака, 20 револвера, неоклико сандука ручних бомби и веће количине пуигчане муниције. Оружје, муницију и експлозив износио је из заводског круга, који су чували Немци, Мата Комненовић, машиновођа, у својој локомотиви. Аранђеловачко Округно партијско повереништво, које је имало свега пет чланова (тада се већ био укључио и Душан Петровић Шане) истовремено је представљало и војну комисију. Заправо, оно се тих дана као целина бавило војним припремама. За евиденцију и прикупљање оружја био је задужен Мика Милосављевић, најмлађи по годинама члан руководства (имао је тада 21 годину). У Горњој Трешњевици Милан Илић Чича организовао је складиште оружја и муниције. Заправо, Округно повереништво за округ Аранђеловац заузело је став да се оружје не смешта на једно место, а да се евидентирају места где је оно скривено и направи план прикупљања када то буде потребно. У Треи(њевици је образовано централно складиште у коме се чувало оружје на које се наилазило, односно које су сами сељаци давали комунистима. С обзиром да је у јуну уследило „последње упозорење“ окупатора о предаји оружја уз претњу смртном казном и пал>ењем домова, појединци су од страха хтели да се ослободе оружја. У неким селима (Бања, Даросава, Винча, Копљари), налазиле су се веће количине скривеног оружја.⁵⁷

У прикупљању оружја помагали су и одбори Народне помоћи који су настали 1939. године од одбора Црвене помоћи. Преко ових

⁵⁴ Милан Илић Чича је о овом свом подвигу причао борцима Првог шумадијског одреда са великим задовољством. Он је о експлозиву мало знао. Крај њега је седео у аутобусу један жандар који је много пушио. Сваког часа је кресао шибицу. Кад би жандар запалио шибицу, Чича би зажмурио очекујући експлозију. Из Страгара, Илић је донео експлозив у Винчу и закопао га у усањеном трлу Живомира Чолића уз помоћ Живомировог сина Танасија који је био скојевац.

⁴⁷ Став округног партијског руководства био је да се оружје не одузима пре почетка устанка, рачунајући да ће „са пушком кренути и човек“. Касније се установило да га многи, за које се са сигурношћу мислило да имају скривено оружје, нису поседовали, али су се појавили други, на које нико није рачунао.

одбора првенствено су организовани курсеви за пружање прве са-
нитетске помоћи. У више места су у јуну одржавани ови курсеви.
У јуну је почело и формирање одбора Народноослободилачког фон-
да, а њихов први задатак је био прикупљање оружја. Месни комитет
Смедерева је, на пример, ангажовао овај одбор у прикупљању већих
количина оружја и муниције, које се нашло разбацано на великом
простору после експлозије војних магацина у Смедереву 5. јуна, ко-
јом приликом је настрадао знатан број становника овог града.

Половином јуна чланови окружних комитета у Шумадији кре-
нули су на терен ради коначне провере реалног стања и утврђива-
ња са којим бројем људи се може рачунати у моменту формирања
партизанских одреда. Од чланова Партије и Скоја, као и симпати-
зера, тражено је чврсто опредељење за одлазак у партизанске одре-
де. Онима који су се определили за одлазак у одред речено је да
морају бити сгстремни да на позив одмах крену. И чланови Покрајин-
ског комитета КПЈ за Србију и инструктори такође су се нашли на
терену. Филил Кљајић у Шумадији, Петар Стамболић у Поморављу,
Мома Марковић у пожаревачком крају. И њихов задатак је био да
утврде стање припрема за дизање устанка. У неким окрузима тих
дана су одржане и окружне партијске конференције. У Шумадији
је у јуну извршена евиденција броја чланова Партије, кандидата и
скојеваца. Утврђено је да се на територији ОП Аранђеловац налази
113 чланова Партије, 14 кандидата и 50 скојеваца; у крагујевачком
и грузанском срезу — 100 чланова Партије и 300 скојеваца; у лепе-
ничком срезу (Рача и околина) 34 члана и 11 скојеваца; у Смедерев-
ској Паланци 35 чланова, 21 кандидат и 39 скојеваца; у Јагодини 37
чланова и 22 скојевца; у Смедереву је било 10 чланова Партије. Пре-
поручено је да се већина омладинаца укључених у омладинске ак-
тиве прими у СКОЈ. Тако се број скојеваца у Шумадији крајем јуна
повећао за више десетина. У посавском и тамнавском срезу налазило
се око 400 чланова Партије и скојеваца. То су биле снаге са којима
се с великом сигурношћу могло рачунати да ће на позив Партије од-
мах кренути у борбу.

Јунске активности комуниста и расположење народа да се бори
за слободу нису остали непознати Немцима. Доктор Турнер је био
убеђен да ће комунисти искористити напад на Совјетски Савез за
„организовање бунта“ и предузео је опсежне мере за онемогућава-
ње „„деструктивне активности“. По његовом наређењу одржана су
у Србији, на нивоу банских управа, саветовања, којима су прису-
ствовали срески начелници. Закључено је да је активност комуниста
у порасту и да ће убудуће бити још интензивнија. Наређено је срес-
ким начелницима да чешће шаљу жандармеријске патроле у села и
појачају обезбеђење јавних објеката; да брже израђују спискове ко-
муниста и других „деструктивних елемената“. Речено им је да већу
пажњу обратe на информације које долазе од писара општинских
канцеларија, а у којима се указује на „вршљање комуниста и одвра-
ћање народа од испуњавања обавезе према држави“.

Ревносни Милан Аћимовић стриктно је применио Турнерово наређење.⁵⁸ У више градова упутио је полицијске инспекторе. Ноћу 21/22. јуна и следећих ноћи градовима Шумадије крстарили су мешовите патроле састављене од немачких војника и Аћимовићевих жандарма. За време полицијског часа пуцали су на сваког ко би им се учинио сумњивим.

Али, комунистички нису неспремни дочекали ову акцију окупатора. Окружни комитет за округ Крагујевац правремено је прибавио дупликат спискова људи које је окупатор планирао да ухапси.⁵⁹ Људи су обавештавани на време па су се склањали. Тако је Турнеров план о „великом лову на комунисте“ пропао — заправо ухваћен је врло мали број комуниста. Окружни комитети су одмах прешли у илегалност. Тих дана долази до пушкарања између полиције и комуниста, приликом покушаја халшења. Комунисти из Смедеревске Паланке оружјем су спречили хапшење симпатизера КПЈ у Азањи. Тако је ситуација у Шумадији у последњој недељи јуна постала веома напета.

ХИТЛЕР ЈЕ НАПАО ЗЕМЉУ ОКТОБРА

Двадесетдруги јун освануо је као и сваки други дан. Људи су одлазили у поље. Пшеница се повијала под теретом пунозрних класова. На Опленцу је генерал Штал са својим начелником игаба мајором Функеом правио предрачунае колико ће вагона пшенице упутити у Немачку.

У првим јутарњим часовима људи су у селима и градовима радили као и обично. Око десет сати Радио-Донау почео је да понавља громогласно: Пажња! Пажња! Пажња! А затим: Јутрос рано немачке чете, подржане моћном авијацијом, прешле су совјетску границу.

Вест је била кратка, али је брзо одјекнула Шумадијом. Из дотадашњег искуства знало се да кад Немци први нападају, они и освајају. Али, и поред тога, људи су почели да се веселе. Спонтано су напуштали радна места. Лондон је јавио исту вест. Његов коментатор

“ У Турнеровом наређењу, између осталог, стоји: „... На основу последњих ратних догађаја, молим да се одмах изврши хапшење водећих комуниста, а преша ранијем споразуму са Вама...” Турнер даље захтева да шеф београдске полиције „похапси све њему познате комунисте и да их смести у затвор на Ади Циганлији”, да се у току исте ноћи похапсе сви борци „Црвене Шпаније”, затим захтева да се посебна пажња обрати на градове Крагујевац и Ниш, да се појача патролна служба и боље обезбеде јавни објекти.

* Спискове је прибавио Жика "Борђевић. У Аранђеловцу Чедо Плећевић, адвокат, дознао је од једног свог познаника да Немци припремају хапшење комуниста. Одмах је обавестио секретара ОП Станислава Сремчевића, па су чланови Партије склоњени. Полиција је успела да ухапси Живана Ћосића Лалу, радника и секретара основне партијске организације у Аранђеловцу, и Илију Миловановића који је раније напустио Партију. Сремчевић није успео да обавести Ћосића, а Миловановића нико није обавештавао сматрајући да му не прети опасност. Међутим, Немци су их имали на својим списковима. Због изузетно пркосног држања обојице, Немци су их обесили у Београду, 18. јула 1941. године.

Повереништво Партије за округ Аранђеловац обавестило је том приликом руководиоце комунисте у Лазаревцу, Белановици, Тополи, Трешњевици и другим местима тако да у њима није дошло до хапшења.

је охрабрујући изјавио „да је Хитлер данас направио крупан корак ближе свом поразу". Људе је ово још више развеселило. Немци и полиција били су у недоумици шта треба да предузму. Радост је захватила и оне који су у овоме гледали повећане послове и веће профите. Аранђеловачки „бели прслуци" (аранђеловачки зеленаиџи носили су беле прслукe) окупили су се у кафани код „Српског краља", и коментарисали. Илија Михаиловић је излагао своја предвиђања. Подсетио је присутне на вест немачке радио-станице Донау, објављену још у мају, коју није демантовао Радио-Лондон, да су „немачки пукови, предвођени генијалним генералом Ромелом, у незадрживом јуришу разбили британску одбрану код Тобрука и опколили гарнизон у Тобруку од 45 000 британских војника са генералом Клопером на челу". Михаиловић је закључио да Немцима иде добро на свим фронтима те са њима треба ступати у дугорочне пословне аранжмане. Људи у Шумадији, који су пратили политику, примили су пораз Британаца код Тобрука као свој пораз, као знак јачања заједничког непријатеља. Зато их је вест о рату са Совјетским Савезом обрадовала, јер су у томе гледали уједињење прогресивних снага у свету у борби против фашизма.

„Бели прслуци" су ситуацију другачије тумачили. Говорили су да рат неће дуго потрајати, да су Британци „бачени на колена", а да ће се „црвени колос на климавим ногама" срушити под ударцима немачких тенкова за неколико недеља. Љотићевци су се радовали овом догађају, јер су очекивали да ће сада Немци предузети енергичне мере да би уништили комунисте „према којима су и тактизирали". Они су говорили да се треба спремати за преузимање државне власти од Немаца.

Неколико дана немачке радио-станице нису преносиле вести са фронта. Немци су ћутали. Људи су ово ћутање објашњавали неуспехом. Радовали су се томе. Али, та радост била је кратка. Поново су одјекнуле фанfare. Дивизијска музика на Опленцу громогласно је свирала маршеве. Војници су певали. То је био знак да Немцима поново иде добро. Радио-коментатори су у делиријуму одушевљења викали: „Немачки оклопни одреди јуре према Дњепру." „Бољшевичка одбрана је разбијена. Фон Бокове оклопне групације напредовале су од Минска према Смоленску за један дан сто километара. Бољшевичка армија је у агонији. Њен потпуни слом биће брз и неизбежан."⁶⁰ Немачке новине су доносиле фотографије заробљених црвеноармејаца са подигнутим рукама изнад главе између немачких војника који су се надмоћно смешкали држећи машинке преко груди. Ове вести су обесхрабриле све оне који су се 22. јуна радовали. Нико није очекивао, а најмање комунисти, да ће Немци и у Совјетском Савезу тако брзо напредовати. Добро расположење је нестало. Људи су ћутали. Неки су поново почели да верују да су Немци непобедиви и да ће завладати светом.

Комунисти су се брзо снашли. Они су одступање Црвене армије објашњавали као „тактички потез". „Совјетски Савез је велики, утопиће се Немци у њему. Наполеон је био у Москви па је опет пропао. Немци су стварно јаки. Зато се цео свет мора борити против њих.

⁶⁰ Билтен немачке агенције ДНД за јун 1941. године.

И ми морамо да кренемо у борбу да помогнемо браћу Русе" — завршавали би они. ЈБуди су ћутали. Бшш су у недоумици. Само су неки, оптерећени ранијим предрасудама, у овоме видели „трулост Совјетског Савеза" и потврду својих предвиђања. Радио-Лондон је јављао да се Руси повлаче, али да пружају жилав отпор и да Немци трпе велике губитке.

Партијско Окружно повереништво је још пре 22. јуна преко својих основних организација почело да растура летке којима се народ позива да се не одазива захтевима окупаторских власти. Немци су опгтро реаговали на садржину ових летака.

Одмах после напада Немаца на Совјетски Савез, курир ПК за Србију донео је партијском Повереништву Проглас ЦК КПЈ и циркулар ПК КП за Србију о непосредним припремама за дизање оружаног устанка. Чланови Повереништва су кренули у основне организације ради тумачења Прогласа.

Са комунистима и Партији блиским људима одржавани су састанци којима су присуствовали чланови окружног руководства Партије. На састанцима је прорађиван Проглас Централног комитета КПЈ и циркулар ПК. У Прогласу је, између осталог, стајало:

„Радници, сељаци и грађани!

Рано у јутро 22. јуна разуларени немлчки фашисти напали су прву државу радника и сељака, Совјетски Савез. Ови професионални злочинци дошњунали су се и изненадно напали, градове Совјетског Савеза исто онако као што су се дошњунали да изненадно заспу Београд својим убојним гранатама.

Пролетери Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Збијте чврсто своје редове око своје авангарде Комунистичке партије Југославије. НепокOLEбљиво и дисциплиновано вршите своју пролетерску дужност. Спремајте се хитњо за последњи и одсудни бој ..

Партија је позвала народе Југославије да крену у оружану борбу против окупатора. Чланови окружних комитета били су стално на ногама. Организовали су састанке по селима и градовима и објашњавали новонасталу војнополитичку ситуацију. Почетак немачко-совјетског рата оцењен је као догађај од изузетне историјске важности. На састанцима је истицано да је дошло време да кренемо у оружану борбу против фашизма, како бисмо, борећи се за сопствену слободу, помогли првој земљи радника и сељака када јој је најтеже и тако одужили свој интернационални дуг према светском пролетаријату. Основним организацијама давани су конкретни задаци у припремању устанка. Речено је да сада треба директно прећи на прикупљање људи за оружану борбу и формирање одреда. Требало је поново утврдити на које људе се са сигурношћу може рачунати у сваком моменту. Истовремено је захте-

⁴¹ Извод из Прогласа ЦК КПЈ (Тито, *Војна дела*, књига I, стр. 31—35, ВИЗ 1978). У циркулару ПК дата су конкретна упутства за организадију оружане борбе. У њему је стајало: да борба отпочне одмах; да се максимално развије самоиницијатива, да се заведе гвоздена дисциплина; да се сваком човеку поставе конкретни задаци; да се против кукавица и колебљиваца поведе одлучна борба; да се у борбу увлаче широке масе. (*Зборник докумената*, том I, књига 2, стр. 32. и 33).

вано да се поново провери стање оружја на територији сваке основне организације и да се, у вези с тим, припреме извештаји. Истакнута је потреба појачања будности против шпијуна и провокатора. Требало је радити брзо, али смишљено. Ни најмања ситница није се смела заборавити.

Последњих дана јуна Шумадија је била на изглед мирна. Људи су радили, трговали, пили. Немци су марширали и певали. Војна музика Шталове дивизије свирала је сваке вечери. Све је изгледало обично. Али није било тако. Немачки шпијуни су непрекидно извештавали своје шефове „да се нешто спрема“, иако ништа конкретно нису могли да открију. А комунисти су вршили последње припреме за устанак.

У моменту кад су немачки тенкови прелазили совјетску границу у Југославији се налазило 90 000 немачких војника и сто борбених авиона. Око три четвртине ових снага налазило се на територији уже Србије. Бугари су растеретили свог великог савезника бриге о окупацији источне Србије и Македоније, ангажујући на том простору три пешадијске и једну брдску дивизију, три граничне бригаде и три самостална пешадијска пука. Поставили су две обласне дирекције, 30 среских управа, 35 полицијских команди и 200 жандармеријских станица. Цар Борис је био одлучио да чврсто држи „новогрилојене крајеве“.⁶² Мађари су држали под окупацијом Бачку, са око 30 000 војника, а на новосадском аеродрому имали су пук борбене авијације (25 — 30 авиона). Италијанске трупе су окупирале Метохију.

У Шумадији, у Тополи, налазио се најјачи немачки гарнизон: штаб 714. дивизије са приштапским деловима и деловима једног пука. У Крагујевцу се налазио један пешадијски пук и један самостални батаљон. У оба гарнизона Немци нису имали артиљерију, па нису могли да предузимају „ватрену одмазду“ — како су то практиковали Италијани и Бугари. Минобацачи 81 мм са којима су располагали пукови посадних дивизија, и то у мањем броју, имали су домет испод три километра.

ИГеф немачког Управног штаба у Србији, доктор Турнер, на основу извештаја својих шпијуна очекивао је почетак устанка 22. јуна, када је нападнут Совјетски Савез. Због тога је наредио Аћимовићу да са својом полицијом, а уз помоћ Гестапоа, похапси све комунисте, Јевреје, и остале „непоуздане елементе“, и то 21. јуна увече, а према списковима који су већ раније били састављени.

Проглас ЦК КПЈ од 22. јуна комунисти Шумадије су дочекали спремни са жељом да га одмах спроведу у живот — изненађења није било. Нжма, као и осталим комунистима широм Југославије, било је јасно још од Прогласа ЦК КПЈ од 15. априла, да треба бити сгтреман за оружану борбу против окупатора. Осталим прогласима и другим документима руководства Партије овај курс је учвршћиван. Чекао се само погодан моменат. Напад нациста на Совјетски Савез комунисти су схватили као погодни моменат за почетак оружаног устанка. па су самоишгцијативно убрзали припреме.

" По доласку бугарских трупа, немачка 717. дивизија се померила на запад тако да је у своју зону укључила и Крагујевац у коме је стационарала свој 749. пук.

Покрајински комитет КПЈ за Србију одржао је седницу 23. јуна, на којој је проучен Проглас ЦК КПЈ и предузете практичне мере за његову реализацију. Разматрана је потреба да се реорганизује Војни комитет кога би сачињавали: Сретен Жујовић, Филип Кљајић, Бранко Крсмановић, Родољуб Чолаковић, и Никола Груловић. Војном комитету је постављен задатак да одмах почне непосредне припреме за формирање партизанских одреда, да проучи услове у појединим окрузима и утврди где се могу формирати први одреди. Било је потребно одредити и команданте одреда. Заузет је начелан став да се на територији сваког окружног комитета Партије формира по један партизански одред.

Војни комитет ПК за Србију одржао је 25. јуна седницу којој су присуствовали и поједини другови одређени за команданте будућих партизанских одреда. Тако се догодило да је Милан Благојевић, на пример, већ 25. јуна увече кренуо у Шумадију у свој родни крај у својству команданта Првог шумадијског партизанског одреда.⁶³ Војни комитет ПК КПЈ за Србију закључио је на овом састанку да се може одмах формирати пет партизанских одреда. Тако је Ваљевски партизански одред формиран истог дана — 25. јуна (командант Здравко Јовановић, комесар Милосав Милосављевић), — Први шумадијски — 28. јуна (командант Милан Благојевић, комесар Милутин Тодоровић); Космајско-посавски — 2. јула (командант Коча Поповић, комесар Бора Марковић), Други шумадијски — 3. јула (командант Богосав Марковић, комесар Танасије Младеновић). Ови подаци убедљиво показују да су припреме за оружани устанак у Шумадији биле извршене правовремено и да је све било спремно да одмах почне стварање оружаних формација.⁶⁴ Војни комитет ПК за Србију је проширен и реорганизован па је 4. јула преименован у Штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије (НОПО) кога већ тада називају Главни штаб за Србију.

" Према казивању самог Благојевића, што делом потврђује и његова супруга, он је први пут посетио Наталинде почетком маја 1941. год. Полиција је евидентирала тај његов долазак па се тако његово име нашло на списку полиције у Тополи подвучено црвеном оловком. Отуда, према Турнеровом плану хапшења, њега прво тражи полиција у Наталинцима па онда у Београду, а за то време он се већ био склонио. Двадесет петог јуна њему је супруга Перса однела наручене ствари на одређено место. Том приликом јој је рекао да је присуствовао једном састанку на коме је одлучено да он опет мора на далек пут. „Изгледао је исто онако као кад је полазио за Русију" — каже Перса.

•⁴ Према сећањима Сретена Жујовића, (оформљена као етенографске белешке и чувају се у Архиву ЦК Србије под бројем 1318), Покрајински комитет КПЈ за Србију састао се 23. јуна у Београду ради анализе новонастале ситуације услед напада Немаца на Совјетски Савез. Разматрани су задаци који произлазе из Прогласа ЦК КПЈ од 22. јуна. На овом састанку је донесена начелна одлука да одмах почне формирање партизанских одреда. Разматрани су и кадровски проблеми. Жујовић тврди да је том приликом одлучено да се прво формирају следећи партизански одреди: Први шумадијски, Ваљевски, Космајски и Чачански. Милан Благојевић је тада одређен за команданта Првог шумадијског одреда.

Ово су били дани када су партијска руководства испољавала максималну иницијативу. Едвард Кардељ пишући о овим данима (*Стратегија оружане борбе у НОР-у*, стр. 29, ВИЗ 1980) каже да се он 22. јуна 1941. нашао у Љубљани. Истог дана сазвана је седница ЦК КП Словеније на којој је донесена одлука да се Војни комитет одмах преименује у Главни штаб НОПО Словеније и почне формирање партизанских одреда. Кардељ каже: „Лисам имао везу са Титом, али сам био сигуран да би и он поступио на исти начин."

Комуннисти Шумадије, првенствено чланови окружних и градских комитета, и секретари партијских ћелија били су на време информисани о одлукама ЦК КПЈ, како после седнице ЦК од 10. априла тако и после мајског партијског саветовања. Са оба ова историјска скупа директиве су на време стигле у Шумадију. Курирска служба и „јавке“ функционисале су веома успешно. Сви прогласи ЦК КПЈ и покрајинског комитета КПЈ за Србију стизала су на време и правовремено су пропраћивани. Ово је помогло постизању идејног јединства чланова Партије и Скоја. Зато није било дилема у погледу оправданости дизања оружаног устанка против окупатора. Вршене су интензивне припреме и чекао се погодан моменат за почетак. Напад Немаца на Совјетски Савез сви комунисти, скојевци и симпатизери Партије схватили су као погодан моменат за почетак оружаног устанка. Проглас ЦК КПЈ, који је уследио истог дана, само је потврдио већ створена уверења код чланства КПЈ на терену. Окупатор са својом акцијом „лова на комунисте“ убрзао је овај процес. Овим се може објаснити чињеница да су руководства Партије на свим степенима од 22. јуна предузимала конкретне мере за почетак оружане борбе. Војни комитети су учвршћивани и проширивани, проучаване су кадровске и материјалне могућности за формирање партизанских одреда, и то сасвим конкретно.

Двадесет шестог јуна поподневним возом стигао је у село Копљаре Милан Благојевић, поручник Шпанске републиканске армије. Покрајински комитет КПЈ за Србију послао га је у родни крај да настави, започету у Шпанији, борбу против фашизма. Наоружан директивом партијског руководства и чврстом вољом да је енергично и доследно спроведе у живот, Милан је одлучно закорачио шумадијском земљом. Упутио се кући у којој га је чекао члан Окружног повереништва за округ Аранђеловац, Мика Милосављевић. Раније се нису познавали. Мика је био млађи од Милана 15 година. Он је раније само чуо за Милана Благојевића. Средњи раст, црна коса, оштри покрети, крупне црне очи које сипају ватру — то су били први утисци који су се Милосављевићу дубоко урезали у сећање.

Благојевић је саопштио Милосављевићу да долази у аранђеловачки крај по директивн ПК КПЈ за Србију са специјалним задатком и да је потребно хитно сазвати састанак партијског Повереништва. Договорили су се да се састанак одржи 28. јуна у 10 часова у Копљарима. Заједно су одредили и тачно место састанка. Милан је захтевао да се припреме исцрпни подаци о броју људи с којима се са сигурношћу може рачунати да ће на позив Партије одмах кренути у борбу, а такође и подаци о наоружању.

Чланови Повереништва су већ имали спискове људи и сређене податке о наоружању. Ти подаци су се налазили код секретара Сремчевића, али их је углавном знао и Милосављевић. Међутим, што се људства тиче, неки подаци нису одговарали правом стању, па је спискове било потребно проверити. Заправо, Мика Милосављевић и остали другови у последња четири дана присуствовали су већем броју партијских састанака основних организација на којима је пропраћиван Проглас ЦК КПЈ од 22. јуна којим се народ позива у оружану борбу против

окупатора.^{®5} На **ТУМ** састанцима је тражено од чланова Партије, кандидата, скојеваца и симпатизера, који су такође присуствовали овим састанцима, да се изјасне да ли су стварно спремни да одмах крену у оружану борбу. Сада су дошле до израза неке појаве на које се није довољно обраћала пажња.

Када се раније са људима разговарало да треба кренути у оружану борбу против окупатора, многи су се изјашњавали да ће они кренути међу првима. Али сада, после читања Прогласа, постало је јасно да дизање устанка није далека перспектива, већ питање дана. Требало је испунити обећање. Оставити кућу, породицу и кренути у рат, у неизвесност. Настала је код људи унутрашња борба између патриотског осећања и жеље да се боре за слободу с једне стране и бојазни за породицу и имовину — ако се оружјем супротставе окупатору — с друге стране. Људи су постали ћутљиви. Ућутали су и они који су се раније разматали јунаштвом. Било је и чланова Партије који су се колебали. То се нарочито запажало у Трнави где је међу члановима било и имућнијих људи.

Омладинци су били најодлучнији. Јављали су се без много размишљања. Старији су се теже одлучивали, па су се изговарали да нису још средили жито и да нема ко да им ради. Неки су давали пристанак, али недовољно одлучно рачунајући да ипак до тога, можда, неће доћи, већ да је то само „проба оданости“. Повереништво је ипак закључило да са сигурношћу може рачунати на око 100 — 130 људи. Највећи одзив био је у селима где је политички рад био најбоље организован. Из Винче се јавило око 15, из Трешњевице 12, Аранђеловца 11, а затим су следила села: Даросава, Шаторња, Страгари, Копљари, Божурња, Овсиште. Три четвртине пријављених били су омладинци.

Што се наоружања тиче, са сигурношћу се могло рачунати на 30 — 40 пушака и два пушкомитраљеза. То је било знатно испод очекивања. Према ранијим подацима рачунало се са најмање сто пушака и око десет пушкомитраљеза. Милосављевић је изнео Благојевићу ове податке као личну процену стања и обећао да ће за састанак бити припремљени потпунији подаци. Благојевић се интересовао и за остале прилике у овом крају у коме се родио, а мало живео, па му је био непознат. Сутрадан је Благојевић поново отпутовао возом према Младеновцу. Милосављевић му није постављао никаква питања. Може се претпоставити да је Благојевић провео 27. септембар на успостављању канала обавештавања између њега и војног руководства ПК Србије. Њему је свакако, као школованом официру, па и ратнику, било јасно

[®] Овај историјски документ почиње речима: „Раног јутра 22. јуна напали су разуверени немачки фашистички бандити велику и мирољубиву државу радника и сељака Совјетски Савез...“ У другом одељку Прогласа поручује ое радницима, сељацима и грађанима да имају поверења у Совјетски Савез и његову Црвену армију. У трећем одељку се између осталог каже: „... Пролетери, свих земаља Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Збијте своје редове око ваше авангарде КП Југославије...!“ На крају се каже: „Комунисти Југославије, дошао је онај најтежи час који смо ми у нашој борби предвиђали.“ И даље: „Комунисти Југославије, не оклевајте ни тренутка. већ се хитно спремајте за ту тешку борбу. Одважност, хладнокрвност и дисциплина нека влада међу вама, јер ви морате тиме дати пример другима...“ Овај документ је већина руководства схватила као директан позив за почетак оружане борбе.

да се рат не може успешно водити без добро организоване обавештајне службе. Он је за организацију обавештајне службе имао нарочити сми-сао, а посебно развијен осећај за чување тајни.⁶⁶

Двадесет осмог јуна у 10 часова, као што је два дана раније било уговорено, одржан је састанак Повереништва КПЈ за округ Аранђе-ловац у једној шуми у Копљарима. Били су присутни: Станислав Сремчевић, Милан Илић, Милутин Тодоровић, Мика Милосављевић, Душан Петровић и Милан Благојевић. Сремчевић је отворио састанак, упознао присутне са Миланом Благојевићем и предложио само једну тачку дневног реда: „Формирање партизанског одреда”. Благојевић и Сремчевић састали су се претходно и договорили како да воде овај састанак који је имао историјски значај. Између овог састанка и скупа у Орашцу у фебруару 1804. постоји извесна коинциденција. Копљари се граниче са Орашцем, а место где је одржан састанак окружног пар-тијског руководства удаљено је од Марићевића јаруге, где је донесена одлука о дизању првог српског устанка, непуна два километра. Родно место Карађорђа Вишевац и родно место Милана Благојевића — На-талинци — удаљени су једно од другог десетак километара.

Прво је говорио Милан Благојевић. Почео је оценом узрока брзог пораза југословенске војске. О томе је говорио са огорчењем. Он је ту војску добро познавао. Правио је извесна упоређења са Шпанском републиканском војском која је била слабије наоружана, а борила се херојски. Његов је закључак био да у рату побеђује војска која је свесна циљева своје борбе. Онда је говорио о значају уласка СССР-а у рат и како ће се то одразити на даљи развој војнополитичке ситу-ације у свету. Благојевић је био приличан оптимиста. Рекао је да ће се сада дићи пролетаријат широм света у борби против фашизма, а да рат неће трајати дуго. На крају је упознао чланове Повереништва о одлуци ПК КПЈ да се формира партизански одред у овом крају, а Вој-ни комитет ПК одредио је њега за команданта одреда.

Станислав Сремчевић је изложио војно-политичку ситуацију на територији округа Аранђеловац. О потенцијалним могућностима у људ-ству и оружју за формирање одреда Сремчевић је изложио оне подат-ке који су свима били познати па и Благојевићу, јер их је њему са-општио Милосављевић при првом сусрету. Рачунало се са 120 до 140 људи, али оружја није било довољно. Благојевића је посебно интере-совала старосна структура потенцијалних бораца и њихово војничко знање. Закључак је био да су то претежно омладинци који нису за-вршили војну обуку. Само један мањи број их је обучаваан у руковању пушком, и то на кратким курсевима који су организовани у другој по-ловини маја, а неки још нису били завршени. Благојевић је закључио да се са таквим саставом не сме одмах кренути у оружану борбу, те да треба развишати о могућности претходне обуке. Њега је посебно заинтересовао податак да се у селу Винчи налази један активни ка-петан, а у Блазнави наредник-питомац Војне академије југословенске

" Покрајински комитет ПК КПЈ за Србију већ је имао на територији Шу-мадије утостављену мрежу такзованих „јавки” преко којих су ишле информа-ције. О њима пише и Родолуб Чолаковић у својим *Записима из ослободилчког рата*: Милана нису интересовале само јавке. Њему су били потребни људи који би га могли обавештавати шта смера непријатељ.

војске који су се определили за одлазак у партизане. Рекао је да треба настојати да они дођу у одред што пре, јер би корисно послужили у обуци младих бораца.

Чланови Окружног повереништва Партије били су добро информисани о инструкцијама Аћимовићеве колаборационистичке управе у овом делу Шумадије. Сва четири среза — орашачки, опленачки, космајски и колубарски — који су сачињавали округ Аранђеловац, потпадали су под управу дунавске бановине са седиштем у Смедереву. Аћимовић је формирао и команду жандармерије са жандармеријским пуковником Јованом Тришићем на челу. Основан је и инспекторат жандармерије са жандармеријским пуковником Телемахом Јанковићем на челу. Комесарска управа за Србију дотле је била активирала око 1800 жандара и близу 160 жандармеријских официра. Обновљене су оне жандармеријске станице које су постојале до 6. априла.

Половином јуна у дунавској бановини формиран је такозвани Дунавски жандармеријски одред (командант жандармеријски потпуковник Милутин Поповић) са пет чета (крагујевачка, горњомилановачка, београдска, смедеревска и пожаревачка). Крагујевачка чета имала је по један вод жандарма у Аранђеловцу и Тополи, а горњомилановачка по један вод на Руднику и у Лазаревцу. Командири водова били су жандармеријски капетани — у Тополи Обрад Кордић, у Аранђеловцу Милан Милошевић, а у Лазаревцу Војислав Марковић. Знао се и број жандарма у жандармерлјским станицама. У већим местима као што су, на пример, Аранђеловац, Лазаревац, Горњи Милановац, Топола, Рача и Рудник, жандармеријске станице су имале 12 до 13 жандарма, а остале (Даросава, Барошевац, Дудовица, Доња Шаторња, Страгари, Наталинци и друга) 7—10 жандарма. Жандармеријске чете, а самим тим и водови, имале су веома мало аутоматског оружја. Располагале су пушкама, пиштољима и ручним бомбама.

Сремчевић је дао оцену моралних и борбених квалитета жандарма. По његовом мишљењу жандарми су били декласирани елементи без идејних опредељења, са закржљалом националном свешћу. Своју службу су схватили као професију и извор егзистенције, и зато су били у стању да служе сваком ко их плаћа. Сви, од обичног жандарма до официра највишег чина, били су склони корупцији. Благојевић је прокоментарисао Сремчевићево излагање и сагласио се да на жандармерију не треба рачунати као на неку озбиљну снагу која би ометала ширење устанка. Подаци о окупатору којима је располагало Окружно повереништво били су скромни. Нису се знала имена јединица, њихов састав, јачина, наоружање и опрема. О официрима се мало знало — чак нису била позната ни имена нити функције. Једино је било познато да је у Тополи (Опленцу) седиште немачког генерала. Оскудност података о Немцима Благојевић је оценио као велики недостатак. Констатовано је да Повереништво није имало организовану обавештајну службу и закључено да треба испитати могућност организованог прикупљања података о Немцима. На територији аранђеловачког округа није било много присталица Димитрија Љотића, и то је била олакшавајућа чињеница. Заправо, Љотић је имао извесна упоришта у Смедереву и ужој околини и више нигде у целој Шумадији.

Благојевић је указао на опасност да непријатељ убаца у одред своје шпијуне. Закључено је да у том погледу треба бити опрезан, али да се мора водити рачуна да се због опреза не пређе у другу крајност — у секташтво и сужавање базе за прикупљање бораца. Благојевић је предложио да организује долазак у одред преко тријажног пункта и да нико не може директно да дође у логор. Нарочито је требало обратити пажњу на пријем непознатих. Посебно се разматрало питање одазивања чланова КПЈ, кандидата и скојеваца за ступање у одред. Већина је сматрала да сви они одмах треба да ступе у одред. Могу се изузети само стари и болесни. Чича Илић, који је и сам био у педесетим годинама, није признавао старост као озбиљан разлог за остајање код куће. Душан Петровић Шане био је против таквог става. Сматрао је да треба један број комуниста и скојеваца оставити на терену и не компромитовати их одмах. Они би помагали око организовања народне власти и пружања разне помоћи одреду. Али, на крају је ипак преовладало мишљење да је у конкретном историјском моменту најважније да се предузму све мере да устанак успе. Неко је цитирао и Лењинове речи: „Са оружаним устанком се не сме шалити.“ Тако је одлучено да се чланови Партије и кандидати нађу у првим борбеним редовима, а ко од њих не прихвати позив аутоматски је себе искључио из Партије. Ово је требало саопштити сваком оном ко се колебао.

Било је речи и о пријему жена у одред. Сремчевић није имао у виду ни једну жену која би првих дана ступила у одред. Други су изнели мишљење да је то слаба страна претходних припрема. Али, жена чланова Партије било је свега неколико. Благојевић је заступао мишљење да жене и не треба примати у одред, већ их ангажовати као санитетско и друго помоћно особље. Према информацијама које је пружио Сремчевић, Благојевић је закључио да у одреду неће бити индустријских радника-металаца, и да је то велики недостатак, нарочито за почетак оружане борбе. Одлучили су да упуте писмо преко курира Окружном комитету Крагујевца да они пошаљу у Корушац извештај број радника из Војнотехничког завода.

На крају састанка утврђен је састав штаба одреда. Покрајински комитет одредио је Благојевића за команданта, што је само констатовано. Договорили су се да комесар одреда буде Милутин Тодоровић, заменик команданта Милан Илић, а заменик комесара Душан Петровић. Сремчевић и Милосављевић су добили као основни задатак да се и даље баве партијским радом на терену, а посебно прикупљањем нових бораца и организовањем народне власти — односно одбора и Народноослободилачких фондова. Благојевић је предложио да одред носи званични назив Први шумадијски партизански народноослободилачки одред. Благојевић је са члановима Војног руководства при ПК КПЈ за Србију утврдио оријентиране границе зоне у којој ће да дејствује Први шумадијски одред. Са југа ова зона се граничила висом Острвица, греном планинског масива Рудник, Рамаћким висом и селом Шењом; са истока линијом Лужнице — Светлић — Сараново — Ратари; са севера линијом — Кусадак — Марковац — Велика Иванча — Миросаљци — Јунковац; са запада линијом река Колубара — Љиг — Острвица.

Место логора за прикупљање бораца одреда предложио је Милан Илић Чича. Он је претходног дана обишао неке терене у шумском масиву Корушац више Горње Трешњевице и определио се за тешко приступачно место Језербаре под висом Орловац. Чичин предлог је одмах прихваћен. Одабрано место било је удаљено од немачких гарнизона па и жандармских станица. Благојевић је дао Чичи упутство за уређење логора. Онда су се разишли по терену да прикупљају борце.

Оперативну зону Првог шумадијског партизанског одреда пресека је правцем југозапад—североисток река Јасеница која извире испод највишег врха планине Рудник, а улива се у Велику Мораву код Велике Плане. У најдужем периоду године ово је мирна река, у горњем току брза, бистра и газна, а у доњем спорија и представља извесну природну препреку, како за возила, тако и за пешаке, а делом и за тенкове. Од извора па до села Јарменовца обале Јасенице су кањон кроз који пролази комуникација која повезује простор око средњег тока Јасенице са долином Западне Мораве. Некада су овом комуникацијом Дубровчани путовали са својим караванима за Београд и Будимпешту. У првом српском устанку, устаници су у кањону Јасенице спречавали рудничког Сали-агу да са својом војском продре према Тополи. У горњем току Јасенице партизани су стално били присутни. Данас, у селу Јарменовцима налази се чесма са мермерном плочом на којој су уклесани стихови посвећени Јасеници:

*„Јасенице што Рудник умиваш,
сећаш ли се оних славних дана
кад је овде било партизана . . .“*

Некадашњи каравански пут кроз кањон Јасенице модернизован је и оспособљен за савремени саобраћај.

Правцем запад—исток овај простор пресецају две речице, леве притоке Јасенице — Каменица и Кубршница — маловодне и лако савладиве осим у кишно време и у пролеће кад се снег топи. Тада оне надођу и поплаве плодне долине кроз које протичу претварајући их у права језера. Како становници овог дела Шумадије не располажу чамцима, ове реке су по више дана непремостиве. Понекад се дешава да се обилне кише сруче на планинске масиве Рудника, Венчаца и Букуље. Тада се јављају изненадне бујице које руше све пред собом. Овакве бујице су прогутале и више људских живота. Отуда људи овога краја, који су већином непливачи, зазиру од ових река. Северним делом простора протиче река Луг, а источним Лепеница. По природи су сличне описаним рекама. Обе се уливају у Јасеницу у њеном доњем току и чине је несавладивом без одговарајуће опреме преко целе године.

Земљиште је таласасто, са просечном надморском висином од око 250 метара. Целим простором доминира масив планине Рудника са највишим врхом Штурцем (1132 м) на који се надовезује Острвица са својим гтарамидалгош врхом (758 м), а затим Букуља (696 м), Венчац (658 м) и на северу, Космај (628 м). Оплењак (345 м) заузима централно место овог простора. На његовом врху је црква саграђена од венчачког мермера, видљива из велике даљине, па је партизанима служила као оријентир. Насеља градског типа, Београд, Светозарево,

Смедерево, Чачак и Краљево, налазе се на периферији шумадијског простора. Пред други светски рат у овим местима била је развијена индустрија у мањој или већој мери и створена радничка класа. Остале вароши и варошице, Аранђеловац, Лазаревац, Горњи Милановац, Топола, Рача, Плана, Белановица и Страгари, биле су типичне српске паланке са доста кафана, занатских радши — најчешће опанчарских, поткивачких и лимарских, бакалница, гвожђара, са понеким млином. Потпуну средњу школу имао је само Аранђеловац, а остала места ниже разреде гимназије, или ништа осим основних и занатских школа.

Путна мрежа била је развијена, али лошег квалитета. Постојао је само један асфалтни пут који је преко Младеновца и Тополе повезивао Београд са Крагујевцем. Без обзира што је овај пут представљао део европске магистрале Берлин — Цариград, био је узан, кривудавац, а понегде и са оштрим успонима. Остали путеви са макадамском подлогом повезивали су вароши и варошице као и већа насеља сеоског типа и омогућавали саобраћај преко целе године. Моторна возила су се кретала споро, дижући за собом у летње доба облаке прашине. Та прашина је упозоравала партизане на кретање немачких транспорта и казних експедиција. Осим путева Шаторња — Рудник и Страгари — Светиња које је било могуће, релативно лако, запречавати, остали путеви се нису могли запречавати на дуже време, јер је било могуће лако заобилажење препрека. Зато су Немци имали повољне услове за комуницирање моторним возилима и маневрисање снагама и средствима.

Пољопривреда је била основна привредна грана овог краја и то воћарство и виноградарство у првом реду. Воћњаци (претежно шљивари) и виноградни прекривали су више од половине шумадијског простора. Остало су биле њиве и ливаде, са шумарцима (забранима) — остацима некадашњих непрегледних шума. Тако је, заправо, цео шумадијски простор личио на море зеленила из кога су изрониле такође зелене планине. У овом зеленилу партизанске јединице су могле лако да маневришу и да се маскирају. За време аустроугарске окупације Шумадије у првом светском рату њене планине су немилосрдно експлоатисане, а нарочито северне падине које су окупатору биле приступачније. За двадесет три године, које деле два светска рата, није биломогуће надокнадити штету коју је туђин нанео шумадијским планинама, а за тако нешто није постојала ни одговарајућа политика. Напротив, земљорадници из околних села освајали су постепено падине планина, вадиле коренове посечених стабала и очишћено земљиште засађивали виноградима и ратарским културама. Ову ратарско-винаградску експанзију зауставила је народна власт после ослобођења, али испод самих планинских врхова. Нестали су добрим делом и романтични лугови, а остали ту и тамо само столетни храстови који су се користили као записи за време религиозних обреда — богомоља и лиџија. На почетку двадесетог столећа Рудник је обиловао старим храстовима и буквама. Данас је ова планина кротка, њеним гребенима се крећу трактори, а шум јужних ветрова једва је чујан.

ПАРТИЗАНСКИ ЛОГОР У КОРУШЦУ

На сличан начин као у Копљарима, у јуну су донесене одлуке о формирању осталих партизанских одреда у Шумадији — Крагујевачког у Грошници, Космајско-посавског на Космају, Другог шумадијског у Марковачкој Алији.

Учесници састанка у Копљарима одмах су кренули у разне крајеве ради прикупљања бораца. Благојевић је кренуо сам у Наталинце и околна села, Сремчевић у срез орашачки, Тодоровић у срез космајски, а Чича Илић у Трешњевицу и срез качерски. На растанку Благојевић је рекао друговима да на сваки начин доведу што више људи са оружјем. Двадесет деветог и 30. јуна одржани су последњи састанци са људством које се јавило за одред. Са ових састанака требало је кренути у логор. Руководство је рачунало да у одлучујућем моменту може доћи до колебања, да ће људима са села бити тешко да се преломе и реше да напусте куће и породице.

Логор за прикупљање бораца Првог шумадијског одреда почео је да функционише 29. јуна, у рано јутро. У њега су први дошли Милан Илић Чича и његов рођак Живадин Миловановић, земљорадник из Горње Трешњевице, члан КПЈ и резервни пешадијски поднаредник. Чича је довео Живадина да уреди логор, и то према инструкцијама добијеним од Благојевића. Миловановић је био веома одговоран и спречан, а располагао је и извесним војним знањем. Радећи према добијеним упутствима, он је прво одредио стражарска места, затим контролну станицу преко које се улазило у логор, место за одмор бораца, место штаба који је истовремено био и команда логора, места страже и дежурних, санитетску станицу, место кухиње и места осталих помоћних објеката (за клање стоке, печење, нужник). У логору се налазио извор, али неуређен. Живадин га је оспособио за употребу, оградио и направио прилазе. Радио је неуморно цео дан. За штаб је направио настрешницу од грања, затим сто од дасака и седишта од пањева. Покрај ове штапске колибе направио је сошке за пушке, а под кореном једне старе букве ископао рупу за чување ручних бомби и муниције. Ништа није могао да смисли за спавање. На располагању је била сасушена букова шума и понеки комад дрвета уместо јастука. Док се у Корушцу уређивао прихватни логор, чланови Окружног повереништва одржавали су последње састанке са будућим борцима одреда. На тим састанцима им је речено шта све треба да понесу. Препоручено им је да пронађу било какво оружје, у најгорем случају да понесу секиру или добар нож, затим добру одећу и обућу, резервно рубље, шаторска крила или неки други покривач. У више села одређена су зборна места и време прикупљања. Према ранијем договору долазак у логор у Корушцу предвиђен је ноћу између 30. јуна и 1. јула. Прикупљање на зборним местима предвиђено је падом мрака — од 21 до 23 часа.

Са прикупљањем бораца није ишло сасвим глатко. Неки су долазили на зборна места да би сопштили како нису у стању да крену баш ове вечери због послова — да треба да жању жито или да га прикупе и овршу. Други су се изговарали да их не пуштају родитељи, или жена. Било је и таквих који су се нагло „разболели”. Неки

су донели оружје на зборно место, оставили га и, под изговором да су „нешто заборавили“, вратили се кућама. Више их није било — ни код куће. Негде су се изгубили. Тако, на пример, Милорад Станковић из Винче, резервни коњички наредник, на кога се много рачунало, донео је на зборно место пушкомитраљез и сандук муниције и нестао. У селу Вукасовцима Богосав Мијаиловић, борац са Солунског фронта, члан КПЈ и угледан грађанин села који је раније обећао да ће кренути у одред, предомислио се у последњем тренутку. Изјавио је да је глув и неспособан да ратује и да је њему место у позадини. Поводећи се за њим, ни остали чланови Партије из Вукосаваца (укупно њих петорица) нису те вечери кренули у одред. Слично је било и у другим селима. Аранђеловачки комунисти и скојевци нису се одмах одлучили. Прве вечери је кренуло само неколико чланова Партије и скојеваца, неки нови омладинци, с којима се раније није радило, веома су се лако одлучили. На жалост, они су одлазак у партизане схватили као авантуру. Били су то гимназијалци између 16 и 17 година, психички и физички неприпремљени за задатке које намеће рат.

Ујутро 1. јула у партизанском логору у Корущцу нашло се око 40 бораца укључујући и штаб одреда. Из Винче их је било четворица са секретаром партијске ћелије Пантом Станковићем на челу. С њим је био и пешадијски капетан Предраг Димовић, коме је у селу остала жена са двоје мале деце. Увече су из Винче стигла још тројица ђака који у току ноћи нису успели да се искраду из кућа и дођу на зборно место. Они су само оријентационо знали да треба ићи у Корущац. Логор су пронашли захваљујући Сави, кћерки Чиче Илића, која је познавала једнога од њих па им је дала везу. Водила их је некаким заобилазним путевима више од два сата. Касније су видели да се до логора могло стићи за свега петнаест минута. Али, тако је рађено због тајности. Из Горње Трешњевице дошло је девет бораца, из Даросаве — седам, из Аранђеловца — шест, из Шаторње, Блазнаве и Страгара — пет, из осталих села један до три борца.

Другог јула штаб одреда је одржао састанак. Били су присутни Сремчевић и Милосављевић. На састанку је закључено да прикупљање бораца не иде сасвим онако како је очекивано, али је Благојевић ипак био задовољан. Био је свестан чињенице да није лако селацима да се одреде за један такав корак, и то у време највећих пољских радова. Он је у шали рекао да није случајно што су сви устанци и буне у Шумадији почкњали у зиму или рано пролеће. Тада се људима лакше било одвојити од куће. Одлучено је да Сремчевић и Милосављевић поново крену на терен, да још једанпут разговарају са члановима Партије и Скоја који се нису одазвали позиву, а такође и са осталим људима. Благојевић је захтевао да се одмах организује информативна служба — да се набави радио, организује слушање вести Радио-Лондона и Радио-Москве и да се свакодневно издаје билтен одреда помоћу којег би се обавештавали борци о догађајима у земљи и иностранству. На предлог Чиче Илића одређен је Милић Радовановић, студент медицине из Винче, да организује информативну службу одреда која се тада називала „пропагандна техника“.

Истога дана у логору су формиране дебатне групе, на којима су читане разне књиге и брошуре које су донели поједини другови, затим се водила дискусија. Благојевић је предложио члановима штаба да се капетан Предраг Димовић укључи у штаб у својству начелника. Предлог је прихваћен, а Благојевић је Димовићу одмах дао задатак да направи план обуке. Прворазредни задатак је био да се млади борци обуче да рукују пушком и да знају да обављају стражарску службу и патролирање. Живадин Миловановић је донео свој пиштољ на жутом опасачу до кога је дошао у априлском рату, а такође је негде нашао и црвену траку. Са овим реквизитима снабдевен је дежурни логора који се мењао на 24 часа, а имао је и помоћника. Дежурног су убрзо прозвали „дежурки официр“. Целокупно наоружање чувано је крај штапске колибе, пушке и пушкомитраљези у сошкама од буковог дрвета, а пиштољи су били поређани изнад њих на једној дасци. Муниција и бомбе чуване су у „магацину“ — под буквом. Оружје и муницију издавао је дежурни стражарима и патролама када пођу на задатак. Начелник штаба Димовић коме је помогао Жика Новаковић, наредник питамац из Блазнаве, почео је обуку омладинаца који нису служили војску ујутро 2. јула.

Четвртог јула у логор је стигла група Крагујевчана — њих тринаест. Сви су били чланови КПЈ, кандидати или скојевци, већином радници металске струке. Били су то здрави, речити момци, сви старији од 20 година. Благојевић се много обрадовао доласку Крагујевчана. Био је то значајан допринос побољшању социјалне структуре бораца, јер је то обећавало бољу идејну чврстину и борбеност. Благојевић је предложио Сремчевићу да погодном приликом упуту крагујевачком Окружном комитету захвалност за указану помоћ.

Мика Милосављевић је прво успоставио везу са аранђеловачким скојевцима. Нашао је њиховог секретара Ђорђа Ђурића и дао му задатак да организује састанак са свим скојевцима од којих се очекивало да ће да крену у одред. Ђурић је хтео да крене у одред одмах, још 30. јуна, али му је тада речено да не креће сам, већ да прикупи и остале чланове који нису дошли на зборно место. Он је 5. јула поново успоставио с њима контакт и захтевао да крену у одред. Заказан је састанак у шумарку код аранђеловачке цркве у исти дан поподне. У одређено време дошла су четворица. Чекали су све до пред мрак, а онда су приметили приближавање жандарма. Побегли су према Врбици. Неко их је, очигледно, издао. Сутрадан је Ђурић, са још три скојевца стигао у одред. Тог дана је стигло у одред више бораца из Страгара, Босуте, Јарменоваца, Копљара и из колубарских рудника. Сремчевић је прихватио и једну групу Београђана коју је, на његов захтев, упутио Покрајински комитет Партије — да би се побољшала социјална структура борачког састава. Седмога јула поново је заседао игаб одреда. Том приликом су се упознали са одлуком Војног комитета ПК Србије о наименовању Милутина Тодоровића за команданта Космајско-Посавског одреда и постављању на његово место Недељка Жакуле, правника из Лике. Жакула је већ био стигао у одред са групом Београђана.

На овом састанку анализирано је стање одреда. У логору се налазило око 90 људи, све мушкарци.⁶⁷ По наређењу команданта састављени су спискови са основним подацима (име и презиме, година и место рођења, занимање, политичка припадност, да ли је служио војску и у ком роду). На основу овако сачињених спискова закључено је да се у одреду налази 35 земљорадника, 27 радника (16 металаца, а остали су били обућарски радници, рудари, бербери и др.), 15 студената, 23 ђака, два правника, по два професора, и учитеља, два офидира југословенске војске, један официр Шпанске републиканске армије и један лекар. Чланова Партије било је 45, а чланова Скоја петнаест. Просечна старост је износила 22 године, старија од 40 година била су свега тројица. Југословенску војску служило је 20, од којих су седморица били резервни официри. Пушака је било 50, систем маузер крагујевачке производње, пушкомитралеза 2, систем збројовка, револвера 8, „војнодржавних“ 9 милиметара крагујевачке производње. Ручних бомби било је 70 од којих мањи број противтенковских. Муниције за пуигке и пушкомитраље — 2000 метака. Тридесет људи било је без ватреног оружја. Заправо, неки су имали секире и кухињске ножеве. Један је имао сабљу коју му је поклонио некакав коњаник у априлу кога је он частио ракијом. Евидентирано је и 20 кг експлозива који је Чича Илић донео из Крагујевца почетком јуна, али се налазио у тајном склоништу у Винчи. Овом првом евиденцијом констатовано је да веома мали број људи има шаторско крило или ћебе и да огромна већина спава на лгапћу — једини покривач су им гране букава. У целом одреду било је свега десетак порција и кашика, јело се на смену, па је узимање хране трајало веома дуго.

Благојевић је био задовољан бројем бораца и социјалним саставом. Недостатак оружја га није забрињавао. Рекао је да оружја има код жандарма. Највише га је забринуо недостатак логорске опреме. Лежање на голој земљи, без покривача, могло је негативно да се одрази на здравље бораца. У том планинском крају ноћи су биле прохладне, могла се очекивати и киша. Закључено је да се прикупи војна опрема коју је народ разграбио приликом капитулације краљевске војске. Душан Петровић Шане инсистирао је да се опрема прикупља преко одбора Народноослободилачких фондова, и то на добровољној бази. Заузет је став да се с тим почне, али ако не буде ишло, да се упуте патроле и изврши реквизиција војне опреме. Исхрана је оцењена незадовољавајуће. Тих првих дана борци из Горње Трешњице доносили су од својих кућа вариво и хлеб. Дељена су дневно два obroка, и то углавном пасуљ. Меса није било, а ни масноћа. Залихе хране ових трешњевичких сељака — партизана биле су минималне.⁶⁸ Благојевић је категорички захтевао да се организује боља

⁶⁷ У књизи *Сећања*, стр. 25, Мика Милосављевић, једини живи члан Окружног повереништва за округ Аранђеловад, износи податак да се 7. јула у логору налазило 80 бораца. Међутим, тих дана, број бораца се веома често мењао. Спискови су касније уништени. "Борбе Ђурић Шарац покушао је да реконструире списак и утврдио 57 имена.

⁶⁸ Заправо, чланови КПЈ из Трешњице су сви учествовали у прикупљању прехранбених артикала које су доносили кући Бранка Илића. Ту су се кувала јела. Ангажоване су Ката Илић и Даринка Миловановић као куварице. Оне су носиле лонце на обрамцима у логор и делиле храну.

исхрана. На предлог Чиче Илића за интенданта одреда постављен је Бранко Илић, земљорадник, члан КПЈ из Трешњевице. Формација штаба одреда коју је препоручило војно руководство ПК КПЈ за Србију није предвиђала место интенданта, као што, уосталом, није предвиђала ни начелника штаба. Али, Благојевић је осетио потребу за оваквим решењем и самостално одлучивао. Сремчевићу је постављен захтев да у Аранђеловцу прикупи нешто новца на бази добровољних прилога за куповину хране. Интенданту је наређено да пронађе казан, кашике и тањире и да се храна спрема у самом логору. Једнолична и оскудна исхрана, редак пасуљ и проја, повремено су били узрок тихог гунђања. Први су гунђали „грађани“ из насеља градског типа. Неки од њих су тврдили да први пут у животу једу проју. Пребацивали су интенданту Бранку Илићу због недовољне снажностивости. Он је опет из добре намере и простодушности сву кривицу примао на себе. Није се бранио. Само је увлачио врат у рамена и ширио руке. Али, Чича Илић се није дао. Он није бранио свог рођака, већ принципе. Говорио је борцима да су проју и пасуљ газде оставили сиротињи, да би они могли да се тове месом, белим хлебом и слаткишима:

— Сада видите и сами како живе сиромашни сељаци. Ми се бримо да буде боље, да сви људи једу исти хлеб, а кукуруз стока којој је и намењен.

Тако би Чича завршио своје објашњење прехранбене политике у логору. Политички уздигнутијм би се обично смејали. Божа Кузмановић, мајстор из Крагујевца, који је иначе волео добар залагај, обично је одговарао Чичи:

— Мани ти, Чича, демагогију. То игро причаш познато је од давнина. Али, ми треба прво да победимо Немце па тек онда да делимо народна блага, а Немци су утовљени, имају високу физичку кондицију. Са изгладнелом, метшвавом војском не може се водити рат.

Ове препирке су примане као шала, али било је ту и доста истине. Чланови штаба одреда су и сами почели чешће да се баве проблемима исхране.

На овом састанку је одлучено да се одред подели на четири чете и да се настави интензивна обука по јединицама. Одређени су командири и комесари чета.

Предвече 7. јула, када се сунце клонило западу, а врућина посталасношљивија, начелник штаба је постројио одред — по величини здесна налево, како су то прописивала правила југословенске војске. Командовао је мирно, на десно равнајс, опет мирно, и онда поздрав на десно — све по војничким правилима и прописима. Једва је једна четвртина знала да поступи по овим командама. Остали су се гурали и покушавали да изигравају војнике. Капетан Димовић је прописно закорачио и предао рапорт команданту. Онада је уследила команда на месту вољно.

Командант одреда желео је да се упозна са сваким борцем, да се увери колико је сваки решен да иде у борбу до краја. Он је у томе имао искуства. Њему није било први пут да прими у јединицу добровољце. На основу првих разговора распоређивао је људе и давао им задатке. Сада, када је обилазио одред, јављале су му се асоцијације из минулих дана. Неки борци су већ на први поглед изазвали сумњу

у погледу борбених квалитета. Застао је прво испред Миленка Станковића, боема из Винче. Миленко је имао око 40 година. Био је познат као пијаница. Његово иначе бледо лице, још и необријано, постало је сивожуто, а мутне очи влажне и кржаве. Руке су му се тресле. Милан га је посматрао, а затим упитао:

— Што си ти, пријатељу, дошао овамо?

Миленко се ушепртљао:

— Па ето, дошао. Панта ми рече да треба да се иде и јај пошао.

Седам ноћи прославаних под буквом, уз оскудну храну, било је довољно да се најслабији поколеба. Банкарски чиновник, бечки ђак, увидео је да је „залутао" и био је склон да одмах поправн „грешку" по цену личног угледа, на који није много полагао.

— А ти, Панто, купиш све да би вас само било вшне на броју — обратио се Благојевић Панти, вођи винчанске групе.

Панта се мрштио. Није му било право што један „његов", кога је он успео да „обради" и „превасгшта", испољава такву малодушност још на првом кораку.

— Вал>да си дошао да се бориш за слободу — добацио је Панта љутито Миленку.

— Ма нисам вала ја никакав борац — одговорио је скрушено Миленко.

— Имаш ли оружје? — упитао га је Благојевић.

— Немам.

— Онда узми ствари па кући. Овде нам ниси потребан. Ако ћеш да помажеш покрет, можеш нам и тамо бити користан. Све што тражимо од тебе је да ником не кажеш где си био и шта си видео. Ако поступиш другачије, бићеш кажњен — и показао му свој револвер.

— А, не брините, ја сам озбиљан човек — рекао је Миленко и изишао из строја клањајући се дубоко свима.

Тако се завршио разговор са првим слабићем.

Командант је смотру продужио даље и зауставио се пред групом аранђеловачких ђака. Они су били обучени у кратке скаутске панталоне, око вратова су имали црвене мараме. Ништа у њима није било ратничког. Командант им је то и рекао:

— Да ли сте ви пошли на излет или у рат?

Они су се осмехивали збуњено.

Командант није више говорио ни са једним борцем, али се пред некимa нешто дуже задржао. Када се вратио у штаб, изјавио је друговима: „Биће их који ће брзо киднути, али огромна већина су добри момци, они ће моћи ратовати."

Ноћу између 7. и 8. јула из логора се изгубила група ђака, из Аранђеловца. У зору су се неприметно извукли из логора и одмаглили својим кућама. Авантури је био крај. Груба реалност је разбила све илузије о романтичном војевању попут Старине Новака, Хајдук-Станка или Робина Худа. Нестали су Милисав Миливојевић, Јован Јовановић, Ђорђе Радовановић и Димитрије Симић.

Вест о одласку скаута како су борци почели да називају ову групу ђака није изненадила нити онерасположила штаб одреда, а нарочито команданта. Напротив, он се радовао што се одред тако брзо ослобађа непоузданих.

Тога дана десио се још један занимљив догађај. Из Винче је дошао сељак Светозар Чолић чији је унук Таса, ученик седмог разреда гимназије, био у одреду. Таса је побегао у одред без знања родитеља и деде. Деда је од породице Милана Илића назрео где се налази логор. Светозар, који је иначе спадао у ред најбољих газда у овом крају, лутао је извесно време по шуми и тако нагазио на стражаре. Захтевао је да иде код команданта. Благојевић је наредио да га доведу. Одмах је почео да виче како нико нема право „да одводи његову децу". Командант је позвао Тасу и кратко му рекао:

— Деда је дошао да те води кући, шта ти мислиш о томе?

Таса је ћутао. И њему је било доста „ратовања", ретког пасуља и спавања на трулом лишћу. Дедино присуство га је подсетило на топло огњиште и обилну храну.

— Све је јасно — рекао је командант. — Нису нам потребни такви борци. Иди кући.

И Таса је, покуњен, напустио логор. Дежурни, који га је спроводио, по повратку је причао да је Таса плакао. Али нека унутрашња сила — да живи без опасности и у комфору — била је јача од поноса.

После ових догађаја командант одреда, у договору са штабом, дошао је до закључка да је време да се заврши „карантински"⁶⁹ начин живота и да логор треба војнички учврстити. Одред је постројен. Извршена је прозивка. Шест имена је прецртано. Бројно стање одреда је за толико смањено. Командант је стао испред средине одреда. Лице му је било строго и одлучно, поглед оштар. Буковом шумом је одјекнула одсечна команда: „Мирно! На десно равнајс!" Људи, од којих већина нису били војници, инстинктивно су исправили тела и опружили руке. Равнала су се шаролика одела: сељачки гуњеви од грубог сукна и уске чакшире, као да су прављени искључиво *а ратовање, грађанске широке панталоне и кратки сакоји од јевтиног штофа, очигледно непогодни за униформу партизанског борца. Равнале су се шајкаче са шубарама, радничким и ђачким качкетима. Равнали су се опанци са ципелама, планинским гојзерицама и чизама. Поново је пала команда „Мирно!" и „На месту вољно!"

Командант се обратио борцима:

— Другови, прошло је више дана откако смо се скупили у овом логору. Ово време је протекло у међусобном упознавању и привицавању новим условима живота. Ми све до сада нисмо представљали чврсту војничку организацију. Штаб одреда сматра да је наступило време да се та фаза превазиђе. Ви сте добровољно ступили у одред. Пошли сте свесно да се борите под заставом коју је развила Комунистичка партија Југославије против окупатора и за лепшу будућност наших народа. Али, Желим да вам дам до знања да војска, нарочито када је у рату, има своје законе по којима живи и дејствује. Ти закони су често оштри, сурови и бескомпромисни. Снага револуционарне — добровољачке војске је у томе што се њени припадници самосвесно — добровољно подвргавају законима који се у војничкој терминологији називају дисциплином. Значи, њих на то нико не при-

" Карантин, специјални логор у коме су се задржавали регрути приликом доласка у јединицу, како би се правовремено открила нека заразна епидемична болест, извршило чишћење људства и облачење у униформе.

сиљава. Али, када већ пристану да се поковавају тој дисциплини, онда су обавезни да поштују прописе које одређује претпостављена команда, да извршавају наређења старешина. Тада се више не може говорити о добровољности. Око извршеша наређења се не може полемисати. Више се не може самовољно напуштати јединица. То се зове дезертерство, а због дезертерства се стрел>а. Желим отворено да кажем да нас чекају тешке борбе, велики физички напори, маршевања, неспавања, па понекад и глад. На све то треба бити спреман. Наше највише партијско и војно руководство које руководи оружаном борбом у земљи, као и руководство нашега одреда, водиће бригу о л>удима. Наше је гесло: што више нанети губитака непријатељу, а не изгубити ни једног човека. Али, и поред свега тога, не треба рачунати да ће све ићи глатко. До сада ми нисмо ником >гравили сметње да напусти одред. То ни сада нећемо учинити. Ако има још некога међу вама који сматра да не би могао да одговори задацима који га очекују, нека сада напусти строј и нека иде кући. Боље ће бити и за њега и за одред.

Борци су ћутали. Њихова тврда лица одавала су одлучност и спремност да иду до краја.

— Значи, нема таквих — поново се чуо глас команданта.

Борци су ћутали.

— Од данас ћемо живети правим војничким животом — рекао је на крају командант.

Затим су људи распоређени по четама. Водило се рачуна о игто бољем усклађивању социјалног састава, равномерној расподели чланова Партије, а такође и о потреби груписања људства према познавању терена, како би на својим теренима могли боље да дејствују војнички и политички.

У Прву и Трећу чету одређени су претежно Орашчани, Качерци и Колубарци, у Другу и Четврту људство са територије опленачког среза и из околине Шаторње и Страгара. Крагујевчани су распоређени у ове две чете. Чете су имале од 15 до 25 људи. При избору командира чета Благојевић се првенствено руководио жељом да то буду лица са извесним војним знањем, да су енергични и ауторитативни. Примењујући овај критеријум, за командира Прве чете постављен је Жика Новаковић, наредник-питомац из Блазнаве, који није био члан КПЈ, а за комесара Трифун Петровић Макса, радник из Крагујевца, члан КПЈ и проверени револуционар. За командира Друге чете постављен је Панта Станковић, радник из Винче, већ познати револуционар, а за комесара Живко Томић, студент филозофије из Шаторње, који је постао члан КПЈ у јуну 1941. године. За командира Треће чете постављен је Раде Маричић, радник из Ропчева, а за комесара Веља Герасимовић, земљорадник, обојица чланови Партије. За командира Четврте чете одређен је Никола Филиповић Благојче, радник из Крагујевца, а за комесара Никола Николић Грк, намештеник из Крагујевца, обојица чланови Партије.

Тако је одред добио своје организационе форме. Командант одреда је расподелио оружје и задужио њиме командире чета. Свака чета је добила десет пушака, а по две чете један пушкомитраљез и неколико бомби. Комесар одреда је расподелио комесарима чета литературу која је била прикупљена и намењена за партијско-политички

и културно-забавни рад. Штаб одреда је настојао да сваку чету оспособи за самостално дејство. Командири чета су имали тешкоћа око расподеле оружја, јер га за све није било. Пушкомитраљеви су додељени комунистима и то борцима који су раније служили војску и који су знали да њима рукују.

Истог дана штаб одреда је направио распоред рада у логору. Распоред је откуцан и стављен на огласну таблу код дежурног логора. За дежурне су одређивани командири и комесари.

Распоредом рада одређено је: време устајања у шест часова, ручак у седам, ручак у 13, вечера у 20, спавање у 22 часа. Првих дана у преподневним часовима извођена је обука у руковању пушком. За касније предвиђена је обука у руковању пушкомитраљезом и бомбом, а затим практична обука у нишањењу, извођењу стражарске и патролне службе и организацији заседа на путевима.

У поподневним часовима по четама су радили читалачки кружоци. Такође су планирана разна политичка предавања и предавања војне природе са примерима из руске револуције и рата у Шпанији.

Благојевић је лично узимао учешће у обуци. Његова излагања била су логична и убедљива. Он је борцима уливао снагу и самопоуздање. Немце, као војнике, није потцењивао. Зато је и говорио да их треба нападати смело, дрско и изненадно. Када би објашњавао практично како треба организовати заседу и из ње нападати, он се толико уносио у радњу да је борцима стварно дочаравао слику борбе. Његов ауторитет код бораца је растао. Они су веровали да ће свака акција којом руководи Благојевић бити успешно изведена. Нарочито је истицао потребу хладнокрвног и смишљеног дејства. „Не сме се пуцати без нишањења“ — стално је подвлачио — „сopствена ватра је најсигурнији заклон.“ Говорио је о потреби доброг познавања оружја. „Треба познавати душу пушке. За ратника је највеће задовољство ако му меци падају тамо где их он шаље.“ Нарочито је истицао потребу упорног рада и вежбања.

Код бораца се развило огромно интересовање за обуку у руковању оружјем. Све слободно време су проводили на малом импровизованом полигону увежбавајући нишањење.

ГЕНЕРАЛ ШТАЛ ВРБУЈЕ ШПИЈУНЕ

По селима и варошицама Шумадије говорило се да се око Рудника виђају наоружани људи. Причало се, али шапатом и „у четири ока“, да су поједини људи из села нестали и да „нико не зна куда су отишли“. Овакве приче су се шириле и стигле до ушију генерала Штала који је тек завршавао свој пројекат плана за „учвршћење власти“ у овом делу Шумадије и „ликвидацију деструктивне делатности“. Вест да су се на територији његове дивизије појавили „одметници“, збунила га је. То му је покварило све планове. Та појава била је врло озбиљна и превазилазила је све његове претпоставке. Она је била узнемиравајућа не само за њега већ и за врховног заповедника за Србију, за команданта трупа Југоистока. О томе је требало одмах послати извештај у Београд, али истовремено и гред-

ложити мере које ће да предузме. То је било оно најтеже. Штал није знао шта да предложи. Никаких података о припремама оружаних акција није било. Претходник му такве податке није оставио, центар Гестапа из Крагујевца, који није ни био под његовом непосредном командом, није га ни о чему извештавао. Његов начелник штаба, мајор Функе, жалио се да је наследио у овом крају врло слабу обавештајну мрежу. Агенти су му били изоловани од комунистичког покрета и због тога неефикасни. Он се жалио и на оскудицу у финансијским средствима. Функе је по линији Абвера (војне обавештајне службе) тражио средства и овлашћење за проширење обавештајне мреже. У томе му је била потребна и сагласност команданта и његова помоћ. Предлажио је конкретне мере. Његов план се базирао на потреби формирања мреже информатора од угледнијих и богатијих људи, који би се ангажовали на идејној основи, тј. на потреби борбе против комунизма, развијајући код њих страх од комуниста. Везу са овим информаторима требало је одржавати преко начелника срезова и преко команданта места. Поред тога планирао је проширење мреже агената које би плаћао редовно. За ове сврхе је у почетку морао бити коришћен новац из среске касе, док претпостављена команда не пошаље новчана средства. Функе је тражио пут да свог човека убаци у редове комунистичких побуњеника. Требало је наћи човека из редова радника, а то није било тако лако. Он је у вези са овим тражио помоћ. Убрзо је био обавештен да је Гестапо из Крагујевца упутио у Пласковац свога агента Огњановића, који је стављен на располагање Функеу.

Огњановић је био обућарски радник и живео је раније у Крагујевцу и Београду. У Пласковцу, где му је живела тетка, био је слабо познат. Више од двадесет дана покушавао је да се некако приближи комунистима. Он се често појављивао међу људима за које је сматрао да су наклоњени комунистима. Тада би говорио против Немаца и фашизма, истицао своју „пролетерску припадност“ и остало. У томе је био толико наметљив да су комунисти у Винчи посумњали у њега и саветовали својим људима да га се клоне. Тако се овај агент нашао изолован пре него што је ишта сазнао. Почетком јула Огњановић је, по савету Функеа, дошао у Винчу кући Милића Радовановића и понудио му „своје услуге“. Он је пошао на директну провокацију. Функе је хтео све или ништа. Огњановић је донео писмо у коме је стајало како неки „друг Тика“ „топло лретторучује друга Огњановића који се показао као активан и поверљив човек, близак Партији“.⁷⁰ Огњановић је засуо Милића бујицом речи о својој класној привржености и борбености. Милић је ћутао. На крају му је рекао да је он студент медицине и да га полигтика не интересује. Огњановић је отишао необављена посла.

Други агент на кога је Функе могао рачунати био је један опанчарски радник из Аранђеловца, звани Мија. Он је регрутован на основу директних Функеових захтева и услова које је постављао (да агент буде радник и то млад и снажан, да су његови борбени квалитети цењени међу радницима и да је у родбинској вези са не-

" Мере Немаца изложене према исказу наредника Зоренца на саслушању пред органима Озне октобра 1944. године.

ким од комуниста из овога краја). Такав радник се могао наћи у Аранђеловцу. Функе је лично отишао тамо. По савету Гестапа он се обратио за помоћ Илији Михаиловићу који је требало да учествује у врбовању агената. Михаиловић је лично познавао све обућарске и опанчарске мајсторе у Аранђеловцу, а преко њих се распитивао за раднике. Мија је био запажен. Раније се истицао у штрајковима и тучама са жандармима. Био је често и затваран, најчешће због туче коју би сам проузроковао. Са комунистима се дружио, јер им је често био од помоћи, али због својих изразитих анархистичких особина остао је по страни Партије. Био је амбициозан и самољубив. Захваљујући тим особинама, Функеов избор пао је на њега.

Мија се тајно састао у вили Илије Михаиловића са мајором Функеом. Потписао је пристанак да ради за Абвер. Одређена му је веза и начин јављања. Нарочито му је наглашено да се повеже са члановима Партије и да утврде да ли се припрема оружана акција. Ако тако нешто сазна, да ступи у ту организацију и да се јави па ће додатке добити накнадно. За почетак је добио 20 хиљада динара.

Само неколико дана после Мијиног сусрета са Функеом комунисти из Аранђеловца кренули су у одред. Мија је још раније дао обећање. Сада је кренуо са њима успевши да јави својој вези само толико да одлази, а где, то ни сам није знао.

Поред Мије, на кога је много рачунао, Функе је греко капетана Конопацког и органа Гестапа настојао да прошири мрежу информатора. У Аранђеловцу је већ и до тада деловао познати петоколонаш Жика Бошњак, али он Функеу није могао ништа да користи. Конопацки је помоћу свог тумача наредника-водника Зоренца и пензионисаног мајора Живана Милованчевића успео да увуче у своју мрежу још неке људе. За ове сврхе је користио и председника Јокића, кафецију званог Лука и још неке. Помоћу њих је требало врбовати информаторе, па их повезивати са Милованчевићем или Зоренцом. Немци нису хтели да долазе у директан додир са овим људима. Службу информатора требало је поставити на „политичку“ основу, као борбу против комунизма, и зато је за те сврхе требало ангажовати Љотићеве присталице.

У јуну и почетком јула Конопацки је успео да створи мрежу петоколонаша — информатора. У већем броју села орашачког и опленачког среза имао је бар по једног човека. У Винчи је имао Миладина Миливојевића, у Пласковцу Милована Врачарића, у Брезовцу Светозара Вујановића, а у Шаторњи Живана Васића, ћату. У Липовцу је имао једног попа, као и неке друге. Ова села била су за Немце нарочито привлачно подручје. Они су имали у својој мрежи још неке људе, али ови нису били нарочито важни, јер нису имали углед у својим селима. Преко информатора Немци су желели да добију увид шта се у селима ради, а и да врше антикомунистичку пропаганду. У ове сврхе су ангажовани и специјални љотићевски агитатори. Љотић у овом крају није имао присталида. Немци су много рачунали са Ацом Лазаревићем, адвокатом. Њему су додељена обилата финансијска средства и он је имао задатак да на територији среза орашачког појача љотићевску пропаганду. Његова канцеларија у Аранђеловцу постала је пропагандни љотићевски штаб за овај крај.

Штаб генерала Штала је, поред политичких, предузео и разне економске мере. Извршен је попис свих вршалица на овом подручју и успостављена контрола вршидбе. Са педантношћу, својственом његовој нацији, Штал је желео да утврди колико ће се тачно пшенице произвести у овом крају и то по домаћинству. На основу тога требало је израдити распис за обавезну предају пшенице. Сваком домаћинству је требало оставити по 180 кг пшенице по глави одраслог члана породице. Практичне мере за завођење „новог поретка“ биле су на помолу. Штал није хтео да дозволи да поробљене „варварске“ нације живе боље од „изабране“ германске расе која је господарила светом. Требало је шумадијску пшеницу слати у Немачку као први продукт са поробљеног Балкана.

Генерал Штал је са начелником штаба мајором Функеом извршио посебну анализу својих гарнизона у Шумадији. Због потребе да обезбеди неометан саобраћај на железничкој прузи Београд — Солун на делу Младеновац — Ћуприја, Штал је био принуђен да ангажује три батаљона. У Крагујевцу, с обзиром на величину града и његову важност морао је да држи цео пук, поготово што је тај пук имао мање посаде у околини Крагујевца и у Горњем Милановцу. У Тополу, где се налазио штаб дивизије, морао је да држи најмање један батаљон, поред приштапских делова дивизије. Прорачуни су показивали да му је за обезбеђење функционисања окупационог система неопходан најмање још један батаљон пешадије. Такав захтев је упутио команданту окупационих трупа у Србији. Генерал Шредер је усвојио Шталов предлог и прехледио га вишој команди. Фелдмаршал Лист је изузео из 164. дивизије која се налазила у Грчкој, 220. противоклопни дивизион и упутио га у састав 714. дивизије. Почетком августа 220. противоклопни дивизион стигао је у Шумадију. Штаб дивизиона са две батерије, сместио се у Аранђеловцу а једна батерија у Лазаревцу. Батаљон 721. пука повукао је своје јединице из Аранђеловца и Лазаревца у Тополу.

Свој захтев да се његовој дивизији пошаље појачање, генерал Штал је образложио тиме што је навео да се после почетка рата с Русијом у Шумадији шири субверзивна активност укључујући и оружане акције.

Дотадашњи рад и предузете мере учиниле су се генералу Шталу довољним да би могао упутити претпостављеној команди извештај у коме је стајало „да се у овом делу Шумадије запажа, после почетка рата са Русијом, појачана антинемачка делатност“, али су предузете мере за брзу и потпуну ликвидацију тих појава”.⁷¹

ПРВИ ЧЕТНИЧКИ ЦРНИ БАРАЦИ У ШУМАДИЈИ

Јунски и јулски дани нису само узбуђивали Немце и нагнали их да предузимају хитне мере већ су узбуђивали и оне које је забрињавала „будућност државе“ после рата. Ови људи — разни гра-

⁷¹ У извештају штаба 714. дивизије упућеног крајем јула претпостављеној команди, наведене су све акције које с- партизани извршили почевши од 12. јула када је срушен мост у Раљи па надаље (док. бр. 5, Ф1 X, *Архив ВИИ ЈНА*).

ђански политичари који нису желели да сарађују ни са окупатором, ни са комунистима — осећали су да догађаји иду испред њих. Они су својим професионалним политиканством увиђали да је мржња на-рода према окупатору огромна и да се на томе може изградити ве-лика политичка каријера.

Земл>орадницима Драгол>уба Јовановића комунисти су предлагали да отпочну заједничку борбу за ослобођење. Они су се „у принципу“ сложили с тим и обећали да ће им „пружити братску руку“. Али од обећања даље нису ишли. Припадници осталих грађанских партија нису хтели ни да чују за комунисте. Они уопште нису били спремни да ма шта рескирају, него су желели да се комунисти „истрче“ и ком-промитују, а они да чекају боље прилике. „Чекати“ — била је парола свих грађанских партија, али су ипак сматрали за потребно да се чује и „њихов глас“, да се види да и они нешто раде. За све њих било је бесмислено предузимати борбу против окупатора када је „он нај-јачи“. „Треба чекати боља времена“ — узвикивали су! Говорили су да не треба много „лупати главу“, јер има ко „да мисли“. Истицали су да краљ и влада воде политику, да у земљи постоје „јединице кра-љевске војске које ће ступити у дејство када то буде потребно“. Чет-нички агенти почели су да шире легенде о четништву. Неки су твр-дили да се „тамо негде, око Рудника и Суворора, налази велика вој-ска — читаве дивизије, које чекају наређење краља па да крену на Немце“. Овом пропагандом требало је повратити поверење у краља и владу које је било изгубљено. Истовремено је требало одвратити народ од утицаја комуниста.⁷²

Али није се све ограничило само на пропаганду. Предузете су и извесне ефикасније мере. Наиме, шеф обавештајног центра у Бео-граду једне савезничке земље боље је осећао ситуацију од домаћих буржоаских политичара. Његови информатори из овога дела Шума-дије јављали су о расположењу народа, о политичкој активности ко-муниста и њиховом утицају на масе. „Шумадија се нагло оријентише улево, изгубићемо политички срце Србије“ — стајало је у њиховим извештајима.

Крајем јуна генерал Љубо Новаковић, о коме ће касније бити Bil-те речи, поново се сreo са савезничким обавештајцем у околини Аран-ђеловца. Обојица су се много обрадовали овом сусрету. Новаковићу су се отварале перспективе, а обавештајац је у генералу видео лич-ност која треба да води устаничке снаге у Шумадији и елиминише све „леве екстремисте“. Обавештајац је све радио систематично и смишљено. Генерала није хтео да држи у неизвесности. Одмах му је рекао да није компетентан да одлучује ко треба да буде врховни командант југословенског четништва. Почео је да убеђује генерала.

⁷¹ Прича о „четничкој војсци“ узела је толике размере да је у циљу про-вера шта је од тога истинито ПК Партије за Србију слао специјалне људе — чланове ПК на терен да испитају право стање (Чолаковић у *Записима из осло-бодилачког рата*, књига I, стр. 14. пише о овоме). Вест су шириле обавештајне службе Антихитлеровске коалиције. Немци су такође о овоме писали. У изве-штају 610. фелдкомандантуре од 5. јула говори се да је 29. јуна примећена у околини Белановице група од 70 наоружаних људи коју предводе официри. У групи је и једна жена. (То је био Љубо Новаковић са својом групом) — док. бр. 5, Ф 1 к. 44-Х, ВИИ ЈНА).

Рекао му је да је четнички покрет тек у развоју, истичући нарочито да је Михаиловић са својом групом у западној, а Пећанац у источној Србији, и да они немају утицај на Шумадију, па се са те стране „генералу пружају сјајне перспективе. Шумадија је срце Србије. А ко поведе њу за собом, повешће Србију."

Новаковића су ове речи умирале. Прихватио је предлог према коме он као командант шумадијских четника треба све оружане групе у Шумадији, без обзира ко их предводи, да стави под своју команду. Са Дражом Михаиловићем да организује сарадњу, али да се не потеже питање субординације, све док покрет не добије шире размере. Са Костом Пећанцем треба да успостави лични контакт и да настоји да га одврати од сарадње са окупатором. Обавештајним службама Запада било је већ познато да је Пећанац склон да успостави сарадњу са окупатором. Оне су се сада упињале свим силама да га извуку и искористе његову популарност за усмеравање устаничких кретања у Србији. Новаковићу је препоручено да се, ако буде потребно, привермено стави под команду Пећанца и да га, деловањем изнутра, примора на одустајање од сарадње са окупатором. Обавештајац је обећао генералу и политичку подршку. Овим састанком су били задовољни и генерал и обавештајац.

У селу Буковику, крај Аранђеловца, Новаковић је организовао сусрет са „представницима народа". Овом састанку су присуствовале и политичке личности из Аранђеловца које су генералу обећале финансијску помоћ. Генерал је изнео присутнима свој општи план будућих дејстава, који је био продукт његове бујне маште, а срачунат да фасцинира присутне грађане. Овом састанку је присуствовао и представник партијског Окружног повереништва, али га је генерал врло хладно примио и изразио жељу да разговара са „најстаријим комунистичким вођом". Убрзо после овог састанка генералов одред је напустио околину Аранђеловца. Новаковић је извесно време крстарио селима око Рудника богатог гостећи своју дружину. За то време су га посећивали, групно и појединачно, многи грађански политичари из околине — сви они који су схватили појаву генерала са оружаним одредом као изванредно значајан догађај па су похитали да му понуде своје услуге, да буду запажени. Плашили су се да их догађаји не претекну. Новаковић је почео да проширује мрежу своје војне организације. Наименовао је у појединим крајевима војводе и четовође. Издашно је делио титуле.

ШКОЛЕ ПАРТИЗАНСКЕ ТАКТИКЕ

Живот у логору Првог шумадијског партизанског одреда био је прожет војничким духом. Већ више од десет дана чете су непрекидно вежбале. Штаб одреда је проверавао успех обуке и ефикасност појединих метода. Са задовољством је констатовано да сви борци добро рукују пушком и бомбом. Стражарска и патролна служба функционисале су беспрекорно. Оно што се у бившој војсци учило месецима млади борци, револуционари, савлађивали су за неколико дана. Људи су учили с вољом. Желели су да што боље упознају своје оружје, да

га учине убитачнијим. Командант је био задовољан. Он је сада тежшпте обуке пренео на увежбавање чета па и целог одреда.

Командант је прво борцима и старешинама теоретски објашњавао како треба дејствовати из заседе. Он је нарочито истицао значај изненађења, али и друге принципе партизанског рата: маскирање, једновременно отварање ватре, прецизност гађања и брзине акције. Благојевић је инсистирао да се ови принципи доследно примењују. Истицао је и значај иницијативе коју треба да испоље старешине и борци.

У току учења напада из заседе командири чета су одлазили на одређени део пута који је пролазио крај шума и организовали заседу. Командант одреда је знао само шири рејон где треба да се налази заседа, а не и само место. Онда би он, са штабом одреда и једном четом, кренуо тим путем. Колона је кретала у групама онако како се претпостављало да је одстојање између немачких возила. Када би колона ушла у заседу, борци су ступали у „дејство”. Сложно је одјекивао ударац затварача празних пушкомитраљеза и пушака. Тада би командант одреда давао знак да свако остане на свом месту, а затим је вежба анализирана. Командант је обилазио сваког борца, осматрао његово место у заседи, услове за употребу оружја, маскирање. На лицу места је сваком указивао на добре и лоше поступке. Вежбе су се понављале више пута. Организоване су и ноћне заседе.

Борци су желели да што пре крену у акцију и у борби провере стечено знање у обуци. Командант је сматрао да је потребно остати још десетак дана како би се људство обучило у извођењу неких других радњи, а нарочито напада на насељена места и зграде. Предстојао је и напад на жандармеријске касарне па је за то требало припремити људство.

Комесар је са своје стране желео да што боље припреми људство како би могло што успешније да политички делује када чете крену кроз села. Прорађивао се проглас Покрајинског комитета КП за Србију. На читалачким групама се и даље највише читала књига Островског „Како се калио челик”. Омладинци су најрадије читали оне делове текста где се говорило о подвизима Павла Корчагина и маштали о својим будућим подвизима.

Али, план штаба није могао бити до краја остварен. Догађаји су наметали другачије одлуке.

ГЕНЕРАЛ НОВАКОВИЋ НЕ ЖЕЛИ ДА ДЕЛИ ВЛАСТ

Првих дана јула генерал Љубо Новаковић је сазнао да се у Корущцу прикупља оружани одред који формирају комунисти. То га је узнемирило. Није подносио ривале. Преко својих људи дознао је поближе о месту логора Првог шумадијског одреда па је — у жељи да са њим успостави контакт и стави га под своју власт — стигао на источне падине Орловца где се улогорио.

Генерал је зоном „будућих операција” прогласио целу Шумадију са тежиштем на Рудничком крају, Качеру, Колубари и Гружи, јер је желео да прошири границе свог утицаја. За генералове амбиције

прочуло се у Београду. Њему су били упућени специјални емисари који су подржавали Дражу. Они су се уплашили да Новаковић не предузме неке „непрочишћене и својеволне“ кораке. Плашили су се за своје будуће положаје и генералну линију чекања. Отуда су саветовали генералу да ограничи подручје својих дејстава, да ради „опрезно“, да се не упушта у „авантуре“, да предузме извесне мере за обезбеђење делимичне мобилизације и „онемогући вршљање комуниста у овом крају“.

Генерал није био расположен да их слуша. Он им је рекао да над собом не признаје никога сем владу и краља и да ће његова дејства бити привремена, док не ухвати везу са владом, према сопственом плану. Говорио је да припрема операције великих размера. Али је ипак настојао да не „пренагли“. Из „тактичких“ разлога решио се да ограничи своју „власт“ на поменуто подручје. То се тиче акција, „случајно“ се задржао на сугестијама људи из Београда. Приступио је проучавању мобилизацијских могућности. Наредио је општинским властима да му поднесу спискове војних обвезника и послао упитник према којем је требало за сваког обвезника слати извештај. Нарочито је инсистирао да му се достави извештај о авијатичарима. Његови планови у погледу формирања војске очигледно су били замашни. На крају се латио посла да „реша питање комуниста“ па им је послао отприлике овакво писмо:

Вођи комунистичке дружине,

Ових дана сам са својим штабом стигао у шири рејон села Горње Трешњевице одакле мислим да предузмет руковођење операцијама против окупатора. Одмах по пријему овог наређења јавићете се у мој штаб ради договора о будућим дејствима и осталим питањима.⁷³

Један четник је однео писмо кући председнику трешњевичке општине, а овај је четника послао кући Милана Илића. Рекао је да он не зна за логор комуниста, а да то вероватно Миланови укућани знају. Писмо никако није хтео да прими. Миланова деца су била врло обазрива, јер им је доносилац писма био сумњив. Изјавили су да „не знају“ — курир се вратио назад. Новаковић је био бесан. Наредио је да крене једна патрола од пет људи коју би предводио један официр и да сами пронађу логор партизана. Кренули су одмах.

У логору Првог шумадијског одреда те вечери било је као и обично. Студент Душан Аврамовић из Влакче говорио је о астрономији. Дискутовало се до касно у ноћ. После је у логору завладала тишина. Остао је будан само дежурни. Око логора су биле страже. На источним прилазима логора држала је стражу Четврта — Пантина чета.

Будимир Ђекић из Винче био је на стражи. Зачуо је шум. Напрегао је пажњу. Шум је постајао јачи. Чуо је и говор, а из сенки букава изашле су људске прилике. Видео је како им се оружје на месечини светлуца. Повикао је:

— Стој!

Шум је постао јачи. Видео је како се неколико људских прилика развија лево и десно и заклања иза букава. Притиснуо је обарач. Пу-

” Садржина писма састављена на основу реконструкције догађаја.

цањ је одјекнуо. Остали стражари су похитали на места која су већ раније била одређена. Са супротне стране зачуло се неколико пуцњева. Меци су зазвиждали. Затим се чуо бат корака и пуцање сувог грања — четници су побегли у правцу одакле су и дошли. Једини траг који су оставили био је коверат са генераловим „наређењем“.

У логору је настала узбуна, али се све убрзо разјаснило. Штаб одреда је већ раније био обавештен да се негде у близини налази генералов логор. Писмо, које је Пантина чета нашла на путу, то је потврдило.

Те ноћи нестао је шпијун Мија. Када је почела пуцњава, он је, претрашен, напустио логор. Преко једног ђака из Аранђеловца, који је раније напустио логор, он је послао писмо својој вези и рекао где се налази. Сада је помислио да су Немци дошли да ликвидирају логор те се уплашио да ће у тој гужви настрадати.

Сутрадан је штаб одреда решио да се са генералом ухвати веза како би се избегли поновни инциденти. Одлучено је да пођу командант, комесар и Милан Илић Чича. Претходно су обавестили генерала о посети.

Генерал их је дочекао свечано. Инцидент, који се одиграо претходне ноћи, наговештавао је да се са комунистима не треба шалити. Четници су били постројени пред генераловим штабом. Генерал се представио:

— Бригадни артиљеријски ђенерал Љубо Новаковић!

— Милан Благојевић, металски радник, поручник Шпанске републиканске армије!

— Како то шпанске? — зачудио се генерал. — Па ви нисте Шпанад?

— Не, ја сам Шумадинац — одговорио је Милан — али сам се борио у Шпанији на страни републике.

Четници су представили Благојевићу и друге своје официре, а он шима свог комесара и свога заменика. Почели су разговори. Излажући свој план будућих дејстава, генерал је настојао да истакне своје војничко искуство и висок чин и да би било логично да се они ставе под његову команду. Нарочито је истицао потребу јединства командовања, и да о свакој акцији треба добро размислити.

Благојевић и чланови његовог штаба пажљиво су слушали генерала. На његове захтеве одговорили су кратко. Рекли су да они имају своју претпостављену команду и да се, према томе, не могу потчињавати другој, али да ће врло радо сарађивати са сваком патриотском организацијом чији је циљ да води борбу против окупатора.

Приликом напуштања Новаковићевог логора, Благојевића је пратио један потпоручник који је присуствовао овим разговорима.

— Свиђају ми се ваше поставке. Од генерала и његове војске не треба ништа очекивати. Месец дана сам с њима и већ ми их је доста. Само једу и праве планове. Ти у акцију никада неће поћи.

Потпоручник је изразио желу да пође са партизанима. Благојевић му је рекао да би за сада боље било да остане, па ће о томе касније разговарати.

Четништво је, заправо, почело да се организује у Србији одмах после окупације. Коста Миловановић Пећанац, четнички војвода из првог светског рата, добио је 5. априла 1941. године декрет од председника владе, генерала Душана Симовића, са широким овлашћењима и задатак да организује четничке одреде у Југославији. Пећанац је одмах почео да ради у духу ових овлашћења, и то прво у свом родном крају — око Куршумлије и око Ниша, где је познавао вође четничких организација. Своју активност је започео у данима рата, али је није прекидао ни после окупације. Прво је ступио у везу са богатим трговцима из Ниша и других градова источне Србије, а затим почео да формира четничке одреде. Већ крајем априла и почетком маја 1941. године појављују се четнички одреди у селима око Ниша, Беле Паланке, Алексинда, Сокобање, Сврљига, Куршумлије и других места. Пећанчев „главни стан“ налазио се у Куршумлији. Њему су свакодневно долазиле присталице на саветовање, одакле су се враћале са декретима којима се именују за „војводе“ појединих одреда. Пећанац се није ограничавао само на источну Србију. Он је у мају упутио своје људе у Шумадију са овлашћењима да одабирају и постављају војводе и формирају четничке одреде.

Ова четничка активност није остала незапажена. У народу су кружиле приче о снази четника, која је увеличавана до фантастичних размера. Расла је нада у брзо ослобођење. Немачке окупационе власти регистровале су четничку активност и слале извештаје команданту Србије. Командант 60. дивизије у свом извештају од 11. маја 1941. године детаљно огласује активност Пећанчевих четника називајући их „српским политичким фанатизмима који се окупљају на појединим местима и покушавају да применом терора покрену српски народ на борбу против немачких трупа.“⁷⁴ Половином маја 1941. године почели су да се формирају четнички одреди Косте Пећанца у Шумадији. До краја јуна на територији која је припадала Окружном партијском повереништву за округ Аранђеловац било је формирано десет Пећанчевих одреда. Код Тополе је формиран Опленачки четнички одред којим је командовао пензионисани мајор Живан Милованчевић, родом из села Крћевца. У селу Орашцу формиран је Орашачки четнички одред под командом Александра Аце Костића, попа буковичког. Код Белановице је формиран Качерски четнички одред под командом капетана I класе Љубисава Миловановића. Код Љига је формиран четнички одред којим је командовао Драгољуб Каменица резервни поручник, иначе познати функционер београдске четничке организације. Било је формирано још неколико мањих четничких одреда које су предводили активни и резервни подофицири — чланови месних четничких организација. Такозвани Руднички четнички одред предводио је наредник Светозар Радичевић, звани „Света руднички“. У селу Венчанима такође је постојао одред Пећанчевих четника којим је командовао млинар Тодор Ђоковић. Резервни наредник Милорад Лазаревић, трговац из Рудовца, формирао је свој одред, а у

⁷⁴ *Зборник докумената*, Т-1, док. бр. 104, стр. 333. У овом извештају стоји још да су четници „у машти народа окружени претераним ореолом“.

Копљарима сличан одред формирао је Лука Милановић. Постојао је и одред једног војног чиновника са Опленца — Ивана Тимотијевића, од неколико људи. Војвода Никола Никчевић, директор рудника угља у Јунковцу и функционер београдске четничке организације, без обзира што је већ био превалио педесету, постао је командант одреда четника још у априлу. Одступао је пред Немцима све до Сјенице. Одред му се уз пут осуо али је остало око 30 највернијих. С њима је намеравао да пређе у Црну Гору, у свој родни крај, али се на Пештеру сукобио са муслиманском милицијом којом је командовао познати колаборациониста из Санцака Хасан Звиздић. Због овога је одустао од ранијег плана и вратио се у Србију. Тако се нашао на Равној гори код Драже Михаиловића.

Коста Пећанац је тих дана издао директиву „свим војводама и четницима“ којом је ставио на знање да је он „командант свих четничких одреда“ и да су му све остале четничке војводе „непосредно потчињене“. У директиви је даље захтевао да немачке и италијанске војнике не треба нападати или убијати „све дотле докле се буду пристojно понашали према нашем народу“.⁷⁵ За прекршај Пећанац је претио смртном казном. Међутим, и поред свих обећања, Немци нису много веровали Пећанцу па су ограничили укупан контингент његових четника на 15 000, а наоружавали су га углавном пушкама. Аутоматско оружје су додељивали у ограниченим количинама, и то само појединим одредима директно задужујући сваког појединца пушкотом.⁷⁶ Финансирање је било такође ограничено. Зато се Пећанац оријентисао на стварање „кадровске базе“ — на одабирање многих „војвода“ које је стављао на платни списак, а обичне четнике наоружавао је и држао код њихових кућа, с обавезом да буду спремни да крену у акцију на захтев војводе. Сваки четник је имао објаву и могао је да се јавно креће са оружјем и у присуству Немаца.

Четничка организација генералштабног пуковника Драгољуба Драже Михаиловића имала је својеврстан развој. Михаиловић је припадао регуларној војсци.⁷⁶ Капитулација га је затекла у источној Босни. Са групом официра и војника он није положио оружје већ је прешао Дрину и наставио да крстари српским планинама од Гучева, Повлена и Маљена до Сувобора. На путу му се део војске осуо, али су му се придружили нови следбеници — углавном офидири и подофицири који су као појединци или групице лутали по шумама не желећи да иду у заробљеништво. Тако се он нашао на Равној гори половином маја са 26 официра и подофицира. Дража је лично намеравао да пређе у предео јужно од Западне Мораве, који је добро познавао, али су га остали убедили да је боље остати у пределу планина западне Србије који пружају повољније услове за информисање и повезивање са генералом Симовићем и његовом владом у избегли-

⁷⁵ Архиве VII (К-33, Ф-13, Д-13). Ова Пећанчева директива оформљена је крајем јуна у наредбу и преведена на немачки језик. У њој су детаљно регулисани поступци четника, а посебно у сусрету са Немцима. Наредбом је „регулисано распуштање комунистичких војних организација и узимање њихових вођа на одговорност.“

⁷⁶ Драгољуб-Дража Михаиловић, рођен у Ивањици априла 1893, био је обавештајни официр и војни аташе. У априлском рату имао је чин генералштабног пуковника.

штву. Заправо, Дражини официри су одмах по доласку на Равну гору успоставили везу са мајором Александром Сашом Мишићем који се налазио у селу Струганлку, родном месту његовог оца војводе Живојина Мишића. Преко Мишића је успостављена веза са потпуковником Војиславом Пантелићем који се крио у Ваљеву. Ова двојица су дошла на Равну гору и убедили Дражу да треба свакако да остане у овом крају.

Равногорска четничка група живела је у крајњој неизвесности. У почетку нису имали ни радио-апарат. Зато се Дража одлучио да упутити на терен неколико официра ради прикупљања информација. Њима је дао директиву да успостављају контакт са угледним људима, бордима са Солунског фронта, да код њих развијају веру у сигурну победу савезника, али и да траже податке о Немцима. Дражу је посебно интересовала организација жандармерије, општинских и средњих управа. Од својих обавештајаца је захтевао да испитају могућност успостављања везе са појединим људима из Аћимовићеве управне структуре који би били спремни да сарађују на страни савезника. Ови равногорски емисари ширили су у народу вести да се на Равној гори окупила огромна четничка војска која очекује „погодан тренутак да крене у борбу за ослобођење земље”. Проносиле су се приче да на Равну гору слећу енглески авиони с наоружањем и другим ратним материјалом.

Тако су Немци сазнали и за постојање равногорских четника. Доктор Харолд Турнер је предложио крајем маја да почетком јуна отпочне широка акција „чишћење српских шума од остатака југословенске војске”. Консултован је и Милан Аћимовић, јер је требало да његова жандармерија и полиција узму учешћа у овој опсежној акцији. Међутим, Аћимовић је имао свој план. Он није знао колико југословенске војске има у планинама, али је сматрао неопходним да успостави везу са њеним вођама и усклади рад своје администрације са плановима „крављевих официра у отаџбини”. Заправо, Аћимовић је заиграо на две карте. Желео је да остане у служби окупатора, али да сарађује и са савезницима и тако обезбеди себи „резервни излаз” из ове иначе замршене ситуације. Имајући у виду појачану активност КПЈ у Србији, Аћимовић је искористио ту околност и убедио Турнера да одустане од плана чишћења српских планина. Аћимовић је предложио Турнеру да се „искористе сви национални елементи у борби против комунизма”. С обзиром на предстојећи план Немаца да нападну СССР, Турнеру се Аћимовићев предлог допао, јер је ишао у прилог интересима немачких снага. Тако се зачео план сарадње Немаца, преко Аћимовића, са свим националним елементима који су, наоружани, крстарили српским планинама.⁷⁷

По повратку на Равну гору Дражини емисари су донели вести да је народ расположен за борбу против окупатора, да су људи из Аћимовићеве администрације и жандармерије спремни на сарадњу. На Равну гору је почела да пристиже новчана помоћ од „национално свесних” газда из Ваљева, и Београда, набављени су радио-апарати и друга опрема. Са терена је стигла вест о постојању четничких одреда

⁷⁷ Подаци о овим комбинацијама Турнера и Аћимовића налазе се у *Архиву Војноисторијског института*.

Косте Пећанца и појачаној активности комуниста. Дража и његови блиски сарадници оценили су активност комуниста небитним елементима конкретне војнополитичке ситуације. У односу на четништво Косте Пећанца заузет је резервисан став. Дража није лично ценио Пећанца и сматрао је да с њим треба успоставити контакт па чекати директиву владе када се с њом оствари веза на којој се радило од првог дана.

Појава већ поменутог артиљеријског бригадног генерала Љубомира Новаковића у улози четничког војводе својеврстан је феномен тога доба. Новаковић је имао око шездесет година и био је на крају војничке каријере. У круговима краљевског генералитета није уживао посебан углед. У априлском рату, у својству команданта артиљерије армије, био је рањен код Рал>е и тако доспео у ваљевску болницу. Немци су га затекли у болници као рањеника, успоставили над њим контролу, али га нису дирани. Захваљујући својој горштачкој природи, (рођен у Црној Гори у Бјелопавлићима) Новаковић се опоравио веома брзо. Почетком маја побегао је из болнице. Бекство је организовао један велетрговац из Ваљева — његов пријатељ>. Међутим, иза велетрговца је стајала обавештајна служба једне савезничке земље. Савезнички обавештајци тада још нису знали за Дражу Михаиловића, а Коста Пећанац се налазио негде у источној Србији. Један генерал им је тада био добродошао, да би се ставио на чело родољуба у централној Србији, повео их у борбу за ствар савезника и сузбио утицај комуниста на народне масе. Представник савезничког обавештајног центра из Београда састао се са генералом и том приликом су се договорили о сарадњи. Савезнички обавештајац је сматрао да Новаковић треба да покрене родољубе у борбу против Немаца и да обједини команду над свим снагама. Обећао му је новчану и материјалну помоћ.

После овог договора Новаковић је уз помоћ свог богатог пријатеља, напустио Ваљево и отишао према Буковима. Четничка организација из Ваљева прихватила га је као свог човека и послала му своје људе. Љубо Новаковић их је својом речитошћу и демагогијом везао за себе. Спаковао је своју генералску униформу и обукао народно одело, а шапку заменио шубаром и прогласио себе четничким војводом. Око њега се половином маја окупило преко 50 чланова четничких организација, активних подофицира југословенске војске и неколико официра. Велетрговац из Ваљева, уз помоћ савезничких обавештајаца, снабдео је генерала оружјем које је за „здраву валуту“ купљено од људи који су га скривали, а делом и од самих Немаца — разних руковалаца магацигоша трофејног оружја — који су га кришом продавали. Тако је генералов одред добио већи број пушко-митраљеза и пиштоља, а ускоро му је из Београда стигла и радио-станица са шифром и шифранткињом — младом девојком.⁷⁸ Неки официри из околине Ваљева, нарочито они који су познавали Новаковића, нису га много ценили, поготово када се прогласио за четничког војводу, па нису хтели да му се придруже. У међувремену Новаковић је преко ваљевске четничке организације добио декрет од Косте

⁷⁸ Новаковићева шифранткиња је крајем 1941. напустила генералов одред и прешла у партизане. Преко ње се сазнало о детаљима и активностима четничког одреда генерала Новаковића.

Пећанца о проглашењу за војводу. Новаковић није називао да се одмах потчини Пећанцу кога је међу интимним пријатељима називао „кокошаром“, али му је овај докуменат о постављању за војводу био потребан као легитимација у контакту са људима на терену — а посебно са руководиоцима четничких организација. Када се прочуло о присуству „југословенске војске“ на Равној гори, Новаковић је кренуо са својим одредом у том правцу да на лицу места установи о чему се ради.

Дража је примио генерала са подозрењем. Они су се познавали и раније. Као генералштабни официр Дража је на Новаковића гледао са висине. Али, с обзиром да је он довео одред бројнији од његовог био је принуђен да тактизира. Ускоро је на Равну гору стигао и Никола Никчевић са своја 24 четника. Он је, као и Новаковић, располагао декретом Пећанца о постављању за војводу. По Пећанчевој линији, а и као земљаци, Никчевић и Новаковић су се приближили. Никчевић је такође био старији човек и није имао велике амбиције у погледу власти и руковођења. Новаковићу је то одговарало. Он је тада употребио сву своју вештину да придобије Дражу да му се потчини. Дража је одбијао генералов предлог са мотивацијом да су он и његови људи припадници југословенске војске, а не четништва, и да он не жели да мења тај статус без наређења генерала Симовића. Новаковић је витлао Пећанчевим декретом и истицао чињеницу да је Пећанац овлашћен од Симовића за организовање четничких одреда. Михаиловић је одговорио да је понижавајуће за једног генерала да се проглашава четничким војводом и потчињава некаквом Пећанцу. Тако је дошло до оштрих речи и обостраних увреда. Новаковић је театрално изазвао Дражу на двобој, с намером да га заплаши. Знао је да Дража носи наочаре са јаком диоптријом те да се неће усудити да се бори пиштољем. Међутим, Дража је прихватио изазов. Наводно, неки његови официри су му обећали да ће они у критичном моменту да ликвидирају генерала. Изабрани су секунданти и одређено место за двобој. У моменту када је дошло до избора оружја, Новаковић се „растужио“ и грунуле су му сузе. „Зар у овом времену, трагичном за отаџбину, да се ми, браћа, међусобно убијамо?“ — рекао је, бацио пиштољ и раширених руку полетео према Дражи. Дража је такође бацио оружје. У грљењу и сузама завршила се ова оперетска сцена.

Међутим, стари лисац Новаковић осећао је да му равнаторска атмосфера не прија. Истог поподнева је одржао говор Дражиној војсци, својим и Никчевићевим четницима. Рекао је да он истог момента креће у борбу за „крст часни и слободу златну“, да неће губити ни часа више. Тиме је он одговорио на став Драже и његових једномишљеника да „још није наступило време за почетак оружане акције“. Новаковић је позвао све оне који „искрено желе да се боре“ да пођу с њим. Придружило му се неколико подофицира и официра из Дражиног састава. С њим је пошао и Никчевић са својим одредом. Исте ноћи су напустили Равну гору. Сутрадан су се нашли у рејону Белановице. Аћимовићева полиција је регистровала да се у рејону Белановице појавио одред од око 70 наоружаних људи међу којима је и једна жена. Код Белановице Никчевић се растао од Новаковића. Са петнаестак људи отишао је у село Јунковац где му се налазила породица, а Новаковић се упутио на Букуљу где је образовао свој логор

и успоставио везу са четничком организацијом у Аранђеловцу. На Букуљу је са својим одредом остао дуго. Повремено је крстарио око-лином, али није предузимао никакве акције. Прогласио је себе „ко-мандантом шумадијских четничких одреда" и тражио од Пећанца да му потврди ово наименоваље. Међутим, Пећанац је оклевао. Он тада није желео да ствара регионалне војводе, са звучним титулама, бојећи се за сопствени престол. Али, Новаковић је обилазио четни-чке војводе по Шумадији које је Пећанац поставио својим декретима. Стављао им је до знања да им је он старешина, издавао усмена и пис-мена наређења. Немци су знали за логор генерала Новаковића на Букуљу, али га нису дирали. Држали су се договора са Аћимовићем да треба објединити „све националне снаге у борби против кому-низма". После 22. јуна оваква оријентација добила је на значају.

ЧЛАНОВИ ШТАБА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА (НОПО) СРБИЈЕ У ЛОГОРУ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА

Десетог јула штаб НОПО за Србију напустио је Београд. Требало је обићи већ формиране одреде и помоћи да се убрза формирање нових. После обиласка окружних комитета и штабова договорено је да се одржи састанак у Аранђеловцу. Први је из Београда кренуо Никола Груловић. Он је имао задатак да испита функционисање прихватних пунктова и јавки преко којих је требало да дођу остали другови из Београда. За Груловићем су кренули Сретен Жујовић, Родољуб Чо-лаковић, и Бранко Крсмановић. Чолаковић и Жујовић су 12. јула сти-гли у Тополу. Истога дана продужили су за Аранђеловац, где су Крсмановић и Жујовић остали, а Чолаковић је сам кренуо на Руд-ник. Тамо га је сачекао Груловић. Требало је да заједно са Грулови-ћем установи колико су тачне вести које су кружиле по Београду — да се на Руднику налази пет хиљада четника. После овога требало је ухватити везу са игабом Првог шумадијског одреда, чије им је место било приближно познато.

ПК за Србију и штаб НОПО били су обавештени да је форми-ран Први шумадијски одред и да је Милан Благојевић отишао негде у Корушац да прикупља луге. Тачно место логора одреда нико није знао. Чолаковић је целе једне ноћи заједно са једном студенткињом — водичем трагао за логором. Тек ујутро, 14. јула, у селу Трешње-вици, наишли су на Чичу Ил-ића. Нису се познавали и Чича је био неповерљив према дошљацима. Чолаковић је питао Чмчу за одред.

— Познајеш ли Милана Шпанца? — питао је Чича, гледајући и даље придошлице са сумњом.

— Сигурно да га познајем. Заједно смо били у Шпанији — од-говорио је Чолаковић, а затим описао Милана.

Тек после тога Чича је одвео Чолаковића у логор.

Благојевић је показао Чолаковићу логор. Чете су се постројавале и одлазиле на обуку. Одјекивала је команда. Све је показивало да у овој шуми живи и ради права војска. Чолаковић је био одушев-љен.

(Чолаковић у *Записима о ослободилачком рату*, књига I на стр. 14. пише о овом путу — трагању, сусрету са Чичом и наводи разговоре с њим. Такође напомиње да га је водила студенткиња музике). Благојевић је још раније био обавештен са терена да се неки људи интересују за одред, те је предузео посебне мере безбедности.

После обиласка логора и појединих чета које су изводиле обуку, Чолаковић је саопштио Благојевићу да је штаб НОПО Србије одлучио да борци одреда положи заклетву. Заклетви је требало дати свечан карактер и извршити одговарајуће припреме. Договорили су се да одред положи заклетву 16. јула пред представницима Главног штаба и према тексту заклетве који ће они донеги. Благојевић је Чолаковићу пружио исцрпне податке о четницима генерала Новаковића.

Чолаковић је тога дана отишао у Аранђеловац на састанак са осталим члановима Главног штаба за Србију,⁷⁹ а штаб одреда је почео да припрема људство за полагање заклетве.

Петнаестог јула у Врбци крај Аранђеловца одржан је састанак чланова Штаба НОПО Србије. Константовано је да на територији Србије већ постоји девет одреда. Сем Ваљевског, који је 7. јула почео акције, остали су тек били у формирању. Неки од њих су имали само штабове и по неколико људи. На основу Чолаковићевог извештаја могло се закључити да је Први шумадијски одред бројно најјачи, да располаже и са довољно наоружања. Груловић је такође похвално говорио о одреду, о његовом војничком изгледу. Стари револуционар, борац Црвене армије из октобарске револуције, имао је оштро око. Жујевић се љутио што Први шумадијски одред не иде у акцију, већ седи у логору. Предложио је да он лично сутрадан пође у обилазак. Чолаковић је на овом састанку предложио текст заклетве⁸⁰ које су руководство га је усвојило.

Исте вечери Жујовић и Чолаковић кренули су у логор Првог шумадијског одреда са Миком Милосављевићем, чланом Окружног повереништва. Дошли су касно у ноћ. У логору је владала тишина. Сви су спавали. Убрзо су и они заспали на сувом лишћу.

Ујутро 16. јула Жујовић је обишао логор, а затим је одржан састанак са штабом одреда. Размотрено је гитање „неактивности“ одреда. Сретен Жујовић и већина његовог штаба сматрали су да је петнаестодневно седење у логору грешка која се не може објаснити. Командант одреда није прихватио такву критику, те је покушавао да оправда одлуку штаба одреда.

⁷⁹ Бранко Крсмановић и Сретен Жујовић провели су у Аранђеловцу неколико дана. Становали су у кући Ђорђа Крактиса, шумарског инжењера и кандидата за члана КПЈ, а састанке су одржавали у кафани Марка Радовановића бившег члана КПЈ који је и даље сарађивао са Окружним руководством Партије. Марко је, заправо, ослободио једну собу у коју се улазило из кафане. У Марковој кафани „Београд“ одржан је састанак коме су присуствовали једном приликом Милан Благојевић и Недељко Жакула. Они су из одреда долазили у Аранђеловац, упркос појачаној контроли Немаца и жандарма. Курири су долазили из Космајског и Ваљевског одреда, али преко „јавки“ организованих у аранђеловачком парку и неким кафанама. Жујовић је намеравао да са Миком Милосављевићем и још пет чланова КПЈ нападне и разоружају жандарме у станици у Аранђеловцу. Акција је била припремљена, али се од ње одустало.

⁸⁰ Родољуб Чолаковић: *Записи из ослободилачког рата*, књига I, стр. 16.

— Три четвртине бораца никада није у рукама имало пушку — објашњавао је Благојевић. — Поћи са таквим људством у акцију сигуран је пораз.

Жујовић је посебно иснистирао да се одмах иде у акцију-

— Обука се најбоље постиже кроз акције — тврдио је Жујовић.

— Да, али таква обука се плаћа крвљу и животима — одговорио је Благојевић. — Уосталом, ја ћу да радим овако. Ако се то вама не свиђа, изаберите новог команданта.

На крају су Жујовић и остали из његовог штаба препустили штабу одреда да реши ово питање. Познавали су Благојевића као човека живог темперамента и упорног у одбрани својих поставки, тако да би свако даље убеђивање било излишно. Али су познавали и његове војничке способности и борбене квалитете. Сложили су се да се обука убрза и што је могуће пре отпочну акције.

Друго питање о коме се доста дуго дискутовало односило се на ношење револуционарних амблема. Жујовић је сматрао да у почетку не треба носити црвене петокраке са српом и чекићем.

— Можда ћемо их касније и носити, али је сада прерано — рекао је он.

— Звезда је пролетерски амблем, а ову борбу воде пролетери са Комунистичком партијом на челу. То не треба крити — бранио је Благојевић своју тезу.

— У овој борби мора да учествује цео народ, ако мислимо победити — било је мишљење Родољуба Чолаковића.

У ПК КПЈ за Србију било је познато да је Благојевић био склон левичарењу. Замерано му је на односу према члановима Партије који нису ступали у одред. Њих је било око 50 на територији ОП Аранђеловац. Благојевић их је називао „ликвидаторима“, Према извештају Сремчевића и Милосављевића поднесеном Главном штабу, ови људи су се нашли у недоумици, потпуно дезоријентисани. Благојевић је имао према њима тврд став и сматрао је да на њих и даље треба правити притисак да ступе у одред. Сличан став су заузели Чича Илић и Жакула, али су Шане Петровић, Милосављевић и Сремчевић заступали мишљење да ове људе не треба препустити стихији већ их везати задацима на терену. Закључено је да се ово питање посебно и појединачно проучи, а да се одустане од „кићења“ револуционарним амблемима.

На крају се разматрало како ће борци полагати заклетве. Први шумадијски одред полагао је први заклетву од свих одреда Србије, тако да није имао искуства. Постављало се питање да ли заклетву полагати скупно или појединачно. Одлучено је да цео одред положе заклетву једновремено, а касније, када стигну нови борци, полагање заклетве вршило би се по групама.

Када је одред постројен, било је прошло подне. Борци су дотерали у ред своја изгужвана одела и војнички стали један уз другог. Одред је изгледао свечано.

Командант је примио рапорт од дежурног, а затим саопштио да ће одред полагати заклетву. Одјекнула је команда: „Мирно!“

Командант је стао на чело строја. Пред стројем су били Чолаковић и Жујовић. Чолаковић је саопштио борцима начин полагања

заклетве на је лагано читао текст. Шума је одјекивала од сложних људских гласова.

„Ја... син српског народа заклињем се својом чашћу да у Први шумадијски одред ступам са чврстом одлуком да се борим против фашистичког окупатора и домаћих издајника. Обавезујем се да ћу извршавати наређења својих претпостављених без поговора, да ћу чувати дисциплину и да ћу сносити све последице кршења дисциплине и неизвршења дужности, борца за народна права и слободу.“⁸¹

— Ово је објава рата окупатору — рекао је Чолаковић.

— Више нисмо регрути, већ стара војска — додао је Благојевић.

Тога поподнева чете нису ишле на занимање. Време је проведено у разговорима. Пред вече су чланови Штаба НОПО Србије напустили одред. На расанку су рекли команданту да поближе испита стање и намере четничке групе генерала Новаковића.

НАПАД НА ЛОГОР

После пуцњаве између Новаковићевих четника и страже Првог шумадијског одреда, до које је дошло једне од претходних ноћи, председник општине из Горње Трешњевице похитао је у Шаторњу да обавести жандарме о догађају. Нешто раније, он је добио допис из среза којим се ставља до знања председницима општина да су „дужни одмах да пријаве сваки случај ношења оружја од стране грађанских лица, као и појаву непознатих лица на територији своје општине“. Он је пре тог догтиса видео наоружане четнике, али се устручавао да одмах о томе извести среске власти. Са четницима је био генерал Новаковић. Сматрао је да генерал зна шта ради. Али сада је ситуација постала озбиљнија. Пуцњаву су могли чути жандарми из Шаторње. Кренуо је. Свратио је у општину у Горњој Шаторњи да се договори са ђатом Живаном Васићем. Искричао је Васићу све што је чуо о партизанима и генераловој групи. Васић га је пажљиво слушао и важно добовао оловком по столу, а затим је предложио да иде директно у Аранђеловац и лично обавести среског начелника, јер су жандарми немоћни за такве ствари. „Никоме ни речи, ствар је врло озбиљна“ — закључио је мудро ђата.

Док се председник клацкао на чезама путем за Аранђеловац, ђата је бициклом одјурио за Тополу. Он се већ раније обавезао Зоренцу и Конопацком да ће им слати информације. Ово што је сазнао сматрао је својим крупним успехом. Био је узбуђен, јер је сазнао где је партизански логор за којим се дуго трага. Преко десет година он је био тајни полицијски достављач. За то је добијао награду. Зарађени новац са слашћу је трошио, најчешће у картању.

⁸¹ Ово је цитат текста прве заклетве српских партизана који је састављен у логору Првог шумадијског одреда у Орловцу, половином јула 1941. године. Касније је унесено као допуна: „Ми народни пртизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочних непријатеља који поробише нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и права наших народа, заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичких освајача и свих народних издајника.“

Сада је рачунао са замашном новчаном наградом, а и похвалом. За непун сат стигао је из Шаторње у Тополу. Упао је у Зоренцову канцеларију, знојав и задихан. На крају своје дуге приче он је узвикнуо: „Ето тако сам вам ја, господине, сазнао за комунистичко збориште, али замало што ми не оде глава.“

Зоренц га је тапшао по рамену.

„Јуначина си ти, Живане, нећемо ми теби остати дужни.“

Али и организатори устанка су предузели одговарајуће мере како би дознали шта се ради у табору непријатеља. Покрајински комитет за Србију имао је и раније на својој „директној вези“ другарицу „Н“, учитељицу,⁸² која није била укључена у месну партијску организацију, а преко које су ишле везе ПК са организацијама на терену, а касније и са одредима. Покрајински комитет је настојао да у местима где су смештени штабови немачких дивизија обавезно ишха по једног свог поузданог човека, који би се бавио и обавештајном делатношћу. И другарица „Н“, која је живела у Тополи, имала је такав задатак. Када је пошао у Шумадију, Благојевићу је била поверена ова веза.

Другарица „Н“ (претпоставља се да се она звала Милица Живковић) била је више партијско-информативна веза, односно „јавка“, како је Чолаковић назива. Међутим, она није била вична обавештајном раду у сложенијим приликама. Отуда је Благојевић, који је имао искуства из организовања обавештајног рада, лично узео на себе задатак да у Тополи организује обавештајни пункт. Претпоставља се да су подади прикупљани из више извора — преко једне девојке из Тополе у коју је био заљубљен мајор Функе и девојчине мајке која је радила као спремачица у штабу 714. дивизије (обе заклали четници 1943); преко преводиоца наредника водника Зоренца — односно његове жене која је много волела ракију и за балонче ракије преносила све што би сазнала од мужа; преко капетана Милетића, управника дворског имања на Опленцу, и мајора Станића који је илегално живео у Тополи и бавио се прикупљањем обавештајних података за рачун Дrajине равногорске војске. Преко једне девојке коју стари Тополчани памте под именом Лела. Станићеве информације доспевале су у руке Благојевићу. Заправо, сумарне информације су се стицале код чика-Влаје, продавца новина. Благојевић је слао свог човека да од Влаје донесе пакет са новинама, а у пакету се налазила обавештајна информација. Курир и није знао шта заправо носи. Лела је била у сталној вези са Милићем Радовановићем и преко њега преносила брзе информације. Лела, која је у Тополи живела као „избеглица из Хрватске“, стрељана је у Крагујевцу 1943. године.

Поред штаба 714. дивизије, на Опленцу се налазио и штаб 741. пешадијског пука, а у самој Тополи команда места (истовремено и команда среза), среско начелство и команда жандармеријског вода. Остала је стара управа имања са свим ранијим намештеницима. Немци су поставили и свог генералног управника. Он је раније био обавештајац и провео је у Београду, у велетрговини Митића, 15 година

⁸² Право име ове жене нису знали ни сви чланови ПК. У документима нигде није забележено. Чолаковић је у свом дневнику помиње на исти начин. („Н“).

на дужности благајника. Говорио је одлично српски. Чиновништво је одлазило свакодневно на Оплењак и могло је да види шта се око немачког штаба ради. Међу чиновницима није било изразитих присталида Немаца. Стари управник имања, капетан Милетић, који је пре рата крао свеће са гроба ираља Александра и продавао восак, и сада је за новац хтео да направи понеку услугу.

Наредник-водник Зоренц, десна рука команданта места капетана Конопацког, био је склон да „склапа послове“ како би зарадио нешто више новца. Зоренц је волео да прима мито. Сељаци су то већ раније уочили. Преко њега, помоћу балона ракије, они су успевали да смање своје дажбине које су Немци потраживали. Зоренцова жена је нарочито волела мито, а имала је прилично велики утицај на мужа. Настојала је да одржава широке везе са сељанкама. Грдила је гред њима Немце како би угодила њиховом расположењу и обећавала помоћ.

Командир жандармеријског вода, капетан Кордић, схватио је своју службу као извор егзистенције и није се нарочито у њу удубљиво. Настојао је у првом реду да задовољи форму и избегне одговорност.

За присуство активног генералштабног мајора југословенске војске Бранка Станића знали су председник општине и председник суда, па и Кордић и Зоренц. Али су сви ћутали. У месту се говорило како је он у некој специјалној краљевој мисији⁸³.

Уопште узевши, у Тополи су постојале могућности за прикупљање драгоцених података о делатности и намерама Немаца. Ове могућности су у приличној мери коришћене.

Информације су преносене преко продавца новина Влаје, или преко омладинке Леле која их је предавала у Винчи Милићу Радовановићу, а овај их достављао Благојевићу лично.

Информацију ћате Васића о појави групе наоружаних људи у Корушцу Зоренц је пренео капетану Конопацком, команданту места у Тополи. Робусни и самоуверени командант није хтео да изађе пред генерала Штала само са информацијом већ и са предлогом за решење проблема. Позвао је капетана Кордића, командира жандармеријског вода, и затражио његово мишљење. Сматрао је Кордића добрим познаваоцем месних прилика. Конопацки је заправо желео да изведе акцију помоћу жандарма, без ангажовања немачке војске. То је ишло у прилог његовом реномеу, а није волео да узнемирава генерала „ситницама“. Хвалисави Кордић је обећао да ће он са својим водом и водом жандарма из Аранђеловца „потпрашити тур комуњарама, и довести их на ланцу у Тополу“. Очекивао је највише до десет „одметника“ које ће тридесет жандарма лако савладати. Конопацки је прихватио овај предлог, одредио Кордића да руководи овом акцијом, а затим је известио команданта дивизије генерала Штала, који је такође прихватио предлог. Свом начелнику пгтаба Функеу наредио је да стави у приправност један батаљон и да га ојача минобацачима и артиљеријом.

⁸³ Касније се установило да је овај мајор био значајна личност у четничким редовима. Дража га је касније поставио за команданта Шумадије.

Осамнаестог јула, пред вече, капетан Кордић је са својим помоћником наредником Скукалом и још 12 жандарма кренуо у Аранђеловац. Тамо му је командир жандармерије орашачког среза капетан Милановић ставио на располагање десет жандарма које је предводио један наредник. Командиру жандармеријске станице у Доњој Шаторњи, нареднику Ловрини, кога су сељаци назвали Лаврња, наредио је да са шест жандарма буде код цркве у Горњој Трешњевици 19. јула у 9 часова. То место одредио је Кордић као полазни рејон за извршење планиране операције „хватања одметника у Корущцу“.

Зоренц је сазнао за акцију коју припремају жандарми. Он је сазнао чак и нешто више: Конопацки је наговестио Зоренцу да генерал Штал припрема одред војске који ће у случају потребе бити ангажован на истом задатку.

Истог дана, када се сунце приближавало врховима Букуље, једна девојка је напустила Тополу хитајући према Винчи. У зору 19. јула од Милићеве куће кренуо је човек наоружан бомбом и револвером преко Брезовица за Трешњевицу, а лево и десно од њега, друмом од Аранђеловца и Шаторње, кретале су се колоне жандарма у истом правцу.

Вест о предстојећем нападу жандарма командант Благојевић примио је хладнокрвно. Искусни ратник није хтео да пренагли и радио је систематски. Са штабом се кратко консултовао. Била су два предлога. Комесар је сматрао да је боље да се напусти логор како би жандарми „ударили упразно“, и тако изгубили сваки траг одреду. Командант није био истог мишљења. Он је сматрао да треба жандарме сачекати и разбити. „Ми немамо шта да се кријемо и да заваљамо траг. Морамо да им дамо до знања да постојимо. Они морају да осете да смо ми организована војска. И Немци треба да осете да Шумадија није опоравилиште, где треба да се тове, одмарају и припремају за нова освајања, већ да им народ објављује рат.“

Остали чланови штаба прихватили су ову идеју. Командант је још наредио да се изврше све припреме за коначно напуштање логора, да се пргатреми обилан доручак и утроше све резерве хране. Око 9 часова у логор су стигла два скојевца из Горње Трешњевице — Роса Илић и Драгослав Ђурић и обавестили штаб одреда да од цркве у Трешњевици креће у правцу логора колона жандарма са официром на челу, а председник општине из Горње Трешњевице Радоје Мартиновић им показује пут. О јачини жандарма још се ништа није знало.

Благојевић је издао наређење за поседање положаја И дочек жандарма. Он је претпостављао да ће се жандарми кретати шумским путем све до уласка у шуму, и то у колони, а да ће се развити у стрелце тек на ивици шуме. На основу овакве процене ситуације наредио је да се три чете развију на ивици шуме и то са две чете бочно од пута. Тако је образована заседа жандармеријској колони — начин дејства који је Благојевић сматрао најефикаснијим. Заседом је непосредно руководио заменик команданта одреда Милић Илић Чича. Благојевић се са осталим члановима штаба и једном четом коју је задржао у резерви попео на брежуљак у близини заседе, одакле је било могуће посматрати борбу.

Око 10 часова појавила се очекивана колона. Жандарми су се кретали лагано. Повремено су се заустављали и осматрали околину, а затим настављали покрет. Тек су били изашли из села. Од шуме их је делило растојање од скоро два километра. На челу је био официр.

Испред заседе се налазила блага коса обрасла овсем. Жандарми су били принуђени да се попну уз косу до гребена одакле се према ивици шуме протезала узана равнина. До изласка на гребен жандарми нису имали могућност да открију заседу. Зато је овакав распоред чета обезбедио постизање изненађења. Чича Милан Илић је претходно обишао сваког бораца и проверио како је припремио оружје за дејство. Предстојало је „ватрено крштење“ бораца, па је било неопходно спречити нежељене појаве. Чича је наредио да нико не пуца пре него што опали његов наган. Када су жандарми почели да се пењу уз косу, напетост бораца је расла. Свако је желео да што пре „пукне“, да се прекине неизвесност. Када је чело колоне избило на гребен косе, у заседи је настало комешање и жамор. Официр је осетио да се нешто необично дешава па је командовао жандармима да се развију у стрелце, а затим је узвикнуо: „Ко је горе?“

У исти мах уследили су повици из заседе: „Руке увис!“ Чича је излетео пред жандарме, опалио из пиштоља и узвикнуо: „Предајте се!“ Жандарми нису били стигли да се развију у стрелце. На пуцањ Чичиног пиштоља бацили су се на земљу, њихове шапке су се изгубиле у зеленом овсу и бујној папрати. Из заседе су плануле пушке и заштектали митраљези. Жандарми се нису видели па је пуцано без нишањења, тако да ватра није била ефикасна. Без обзира што су меци летели високо изнад њихових глава, жандарми су се дали у бекство испаливши уз пут само понеки метак. Међутим, командири чета нису правремено реаговали. Жандарми су се удаљавали, а борци одреда су пуцали из првобитних заклона.

— Јуриш, шта чекате, утекоше вам! — викнуо је командант Благојевић из свег гласа.

Чича Илић се први снашао. Махнуо је пиштољем и уз поклич — „Ура!“ — јурнуо је за жандармима. За њим се стуштио пушкомитраљезац Бранко Савић Таћа, радник из Аранђеловца. Пушкомитраљез му је висио о врату на дутачком ремену тако да је могао да гађа из стојећег става. Викао је: „Ура, напред другови!“ За њим је кренула већина бораца, вичући из све снаге — „Ура!“ „Ура!“ Жандарми су престали да пуцају. Бежали су што су брже могли не осврћући се.

Међутим, један број бораца је остао у папрати са носевима забијеним у земљу. Ватра жандарма, иако млака, учинила им се сувише опаком да би се одлучили да гоне непријатеља. Чича Илић са Бранком Савићем и Мирославом Ђурђевићем Зеком, металцем из Крагујевца, сустигао је у потоку двојицу жандарма. Зачули су се узвици:

— Стој, доле оружје, руке увис!

А затим плачљив, молећив глас:

— Немојте, браћо, кумим вас богом. Немојте ме убити, имам деветоро деце.

Избезумљени поднаредник Живаљевић, из станице Доња Шаторња, држећи руке изнад главе, изишао је из једног жбуна. Привели су га Чичи. Чича је одредио Зеку да га чува. Зека је претресео жандарма и нашао му испод блузе ланац са катанцем.

— Јеси ли ово понео, жацо, да везујеш партизане? — питао је Зека.

— Нисам — правдао се плачљивим гласом — то онако ја, по навици.

Зека му је везао руке истим ланцем.

— Ех, што не смем да те мало ... — гунђао је Зека.

Остали жандарми су побегли према Аранђеловцу не усуђујући се ни да се окрену да би видели да ли их ко гони.

Ни онн из Шаторње и ни онк из Тополе нису покушали да беже у правцу својих места. Чинило им се то сувише опасним. Бежали су право на север. Заробл>ен је још један жандарм.

Одред се окупио на брежуљку на коме се налазио командант са осталим делом штаба.

Привели су жандарме команданту. Благојевић их је одмерио оштрим погледом који је секао као сабл>а.

— Шта мислите сад! Против кога сте пошли да се борите!

— Јаој, моја деца — ридео је поднаредник Живаљевић на сав глас — нећу више никада, господине.

— Зашто служиш Немце?

— Немају деца шта да ми једу, деветоро њих, бога ми немају, хоће гладни да умру — правдао се Живал>евић плачући.

— Зашто нисте одабрали неки поштенији посао него служите окупатору?

Жандарми су ћутали.

— Опраштамо вам животе — рекао им је Благојевић. — Али, запамтите да ми, који смо пошли у борбу за ослобођење поробљене и осрамоћене земље, сваку службу окупатору сматрамо издајом, а издајнике ћемо кажњавати смрћу. Реците то осталим колегама. Нека се не шале главом да поново дигну пушке на нас. А, сада идите!

Благојевић је извршио критичку анализу поступка у протеклој борби. Имао је много замерки. Критиковао је непотребно пуцање, назвао је то „шенлучењем" и узалудним трошењем муниције. Затим је критиковао претерану галаму.

— Виком се плеше вране, а не добри војници — рекао је. — Немце нећете уплашити галамом, већ прецизном ватром, а они иначе нападају ћутећи!

Споро реаговање у моменту када су жандарми почели да беже било је највећи и ненадокнадив пропуст. За неуспех у пресецању одступнице жандармима, што би довело до заробљавања већег броја, а не само двојице, Благојевић је највише окривио командира 1. чете академца Жику Новаковића. Његова чета се налазила на левом крилу заседе на је тако имала најповољније услове да жандармима пресече одступницу. Та околност није искоришћена због лошег рада командира. Када је почела борба, он се негде био изгубио (вероватно због нужних потреба), а комесар је кренуо да га тражи, тако је чета остала без старешина у најкритичнијем моменту, а кренула је на јуриш када су жандар.ми, бежећи, били већ далеко одмакли.

После анализе борбе одржан је састанак штаба одреда на коме су били присутни командири и комесари чета. Благојевић је још једанпут указао на пропусте старешина, али сада отвореније и оштрије. Академцу Новаковићу је упутио врло тешке речи, назвао га кукавицом и шепртљом, а на крају целокупан његов рад оквалификовао као издају, па га је сменио са дужности и на његово место поставио командира вода из исте чете Војислава Станојловића. Жика Новаковић је премештен у 2. чету за борца. Тако је судбина овог младог човека била запечаћена. Благојевић је очигледно претерао у оцени његовог рада. Он је много рачунао са војничким знањем једног академица на крају школовања. Међутим, њему је недостајало ратно искуство као и свима. Недостатак практичних знања није могао бити надокнађен теоријом.⁸⁴

На овом састанку је донесена одлука о подели одреда на две борбене групе, а затим је командант дао упутства о предстојећим дејствима и понашању на терену. Благојевић је цео простор одређен за дејство одреда поделио правцем запад—исток у две зоне. За дејство јужно од линије Букуља, Венчац, Наталинци одређене су 2. и 4. чета, а северно 1. и 3. При овој подели примењен је исти критеријум као код распореда људи по четама. У 2. и 4. чети налазили су се претежно Јасеничани и Качерци, а у 1. и 3. Колубарци и Орашчани.

Командант је дао командирима и комесарима чета упутства којих се треба држати при планирању и извођењу акције. Он је изложио предстојеће задатке чета по приоритету.

— Прво, и то што брже, почети рушење телефонских и телеграфских линија на територији својих срезова.

— По извршењу горњег задатка почети паљење општинских архива. Приликом ових акција одржати збор грађана на коме комесари чета треба да објасне циљеве наше борбе и значај акције. Општинским службеницима рећи да прекину службовање, јер ће се таква делатност сматрати издајничком.

— Спалити контролне књиге на вршалицама и рећи сељацима да окупаторима не дају ни зрно жита.

— Разоружавати жандармеријске станице. Жандармима одузети оружје, опрему и униформе и пустити их. Ликвидирати само оне који се одупру позиву да положе оружје.

— Продужити прикупљање оружја и омасовљавање чета.

— Добровољце примати директно консултујући се са партијским организацијама на терену и активистима, а непозната лица упућивати штабу одреда.

" Новаковић је био ћутљив и остављао је утисак да увек о нечему размишља. Благојевићу се његово држање није свидело. Једном приликом је рекао заменику комесара Шанету да се академац вероватно колеба, не одговара му наше друштво, можда мисли „да је залутао међу комунисте" — код Благојевића је извесна доза сумњичавости била присутна. Новаковић је после кратког времена напустио одред и потпуно се пасивизирао. У јесен 1941. ступио је у Недићеву „државну стражу", али не из идејних опредељења, већ по нужди, да би спасао главу, с обзиром да је био партизан. Крајем 1942. недићевци су га стрљали.

— Док се не изврше ове акције, избегавати сукобе са јачим немачким снагама. Ако сукоб буде неминован, онда примити борбу, али при том тежити да се што пре изгуби контакт са непријатељем. Заробљене Немце не стрелјати. Објаснити им циљеве наше бојеве. Истицати потребу солидарности међународног пролетеријата у борби против фашизма и слати их назад у гарнизон. Немце нападати првенствено из заседа.

— Издајнике и друге који буду радили против покрета не стрелјати без одобрења штаба одреда.

— У близини где се изводе акције или у месту где су се чете бавиле у току дана не сме се зановити. У логор долазити у току ноћи. Логоре бирати ван насеља, првенствено у шумама и теже приступачним местима чије прилазе је лако контролисати. Логор осигурати. У једном логору највише остајати 24 часа.

— Храну куповати на терену новцем који ће се запленили у општинским касама и жандармеријским станицама. Ако новца нема, тражити добровољни прилог грчког активиста на терену.

— Штабу одреда слати извештај сваког другог дана.

— Место штаба одреда опленачка група (2. и 4. чета) сазнаваће преко пункта за везу у селу Винчи (кућа Милића Радовановића или Марка Станковића); а орашачка група (1. и 3. чета) преко пункта у Брезовцу (кућа Милоша Вујановића).

— Одредска санитетска станица налазиће се у Трешњевици код Ђурића кућа⁸⁵

Ово је била једна врста борбене заповести штаба одреда.

Пред напуштање логора одред је постројен. Командант је одржао кратак говор.

„Време обуке је завршено. Непријатељ нам није дозволио да завршимо планирану обуку. Али ви сте основно научили. Данас сте показали да знате да се бијете. Научили сте да користите оружје. То је за сада довољно. Остало ће вас научити борба. Ја вам још једанпут препоручујем да боље нишаните. Данашња борба је показала да расположиво знање нисте најбоље користили. Много пуцање, а нико мртав. Ми сада налуштамо наш логор у коме смо провели скоро двадесет не баш лаких дана, и који сте ви у последње време почели тако брижљиво да уређујете. Сада ћете кренути у села Шумадије, долазићете у додир са народом. Пренесите народу оно што сте овде научили. Слушајте старешине. Чувајте светао лик борца револуционара. Пред вама су славни, али тешки дани и окршаји, дуги маршеви. Морате бити спремни на то. Надам се да ћете се боље хранити него овде у логору. Ја вам желим успех.“

⁸⁵ Ово је репродукција директиве, по сећањима учесника у борби. Здравствено збрињавање одреда представљало је озбиљан проблем. На територији одреда није било лекара — погодне личности за руковођење санитетом одреда. Благојевић је тражио да му упуте лекара. Јављено је да ће у Први шумадијски одред бити упућен доктор Херберт Краус из Ваљевског одреда. Краус је стигао у Горњу Трешњевицу тек десетог августа. Он је организовао одредску болницу у селу Вукосавцима у кући Богосава Мијаиловића и његове жене Радмиле. У Трешњевици се налазила прихватна амбуланта.

Командири чета су издали команде. Колоне су се почеле издуживати. Једна је отишла према Шаторњи, а друга у правцу Аранђеловца. Борци су једни другима махали капама све док нису замакли иза брда.

Штаб одреда је остао у малој удолини, обраслој густом буковом шумом, а онда је и он кренуо раздвојен у две групе: једна за Винчу, друга за Брезовац.

Само колибице од грађа и ватриште за кухињски казан сведочили су да су ту боравили људи.

Капетан Обрад Кордић, командир жандармеријског вода, стигао је у Тополу 19. јула пред сам мрак. Изгледао је жалосно: шапка изгубљена, сабља сломљена, униформа поцепана, лице изгребано. У оваквом стању појавио се пред Конопацким. Желео је да остави утисак ратника-страдалника и да утовљеном Немцу дочара реалну слику борбе. Конопацки је направио кисело лице и одмахнуо руком. „Будале су они који се уздају у Аћимовићеву жандармерију” — процедио је кроз зубе, што је Зоренц ревносно превео. Конопацки је известио генерала Штала о поразу жандарма. Без тражења детаља, Штал је наредио начелнику штаба мајору Функеу да упути гонећи одред у Корушац.

Сутрадан, 20. јула, предвече у Горњу Трешњевицу стигла је из Тополе колона од девет камнона. Камиони су били пуни Немаца. Вукли су и два топа. Запалили су кућу Милана Илића. Укућани су раније евакуисали ствари и сакрили се у шуми. Немци те вечери нису ишли даље. Заноћили су, а сутрадан отпочели акцију чишћења. Дугачак стрељачки строј зелених униформи наступао је лагано према шуми. Испред њих су тукли топови и минобацачи. Операцијом је руководио командант једног батаљона из 741. пука. Немац је водио колоне према прописима који су били формулисани у „борбеном правилу”, у одељку о нападу у шуми. Немци нису смели да иду кроз шуму иако отпора није било. Задовољили су се оним што су учинили — запалили су једну кућу и то је све. Два човека, Мика Милосављевић и Бора Нешковић, посматрали су из непосредне близине „борбу” Немаца с невидљивим непријатељем.

Бора Нешковић стигао је само дан раније из Београда у Аранђеловац, по вези Покрајинског комитета. Сачекао га је Мика Милосављевић и наредног дана повео у одред. Када су стигли у Горњу Трешњевицу, борба са жандармима је већ била завршена. Преноћили су у једној кући и сутрадан рано кренули према логору одреда. Тек када су стигли у виноград изнад Илића куће, постало им је јасно у какав су сос упали. Кућа Чиче Илића је горела, а стрељачки стројеви су се кретали према шуми у којој је био логор. Нешковић је био ненаоружан, а Милосављевић је имао пиштољ и једну бомбу. Пиштољ је задржао, а бомбу дао Нешковићу. Имали су само толико времена да се склоне иза чокота, а Немац, с пушкомитраљезом, ушао је у виноград. Осматрао је, али негде у даљину, прошао је непосредно поред Мике Милосављевића који је држао откочен пиштољ. Тако је борбено крштење Мике Милосављевића и Боре Нешковића било много драматичније од борбе са жандармима пред логором, дан раније.

Следећег дана генерал Штал је послао извештај штабу 65. корпуса специјалне намене. У извештају се говорило да је у операцији чишћења на просторији шумског масива Орловац „ликвидирано једно упориште бандита”.⁸⁸

ПЛАМЕН УСТАНКА У ШУМАДИЈИ

За време које је Први шумадијски одред провео у логору у Корушцу, у попуни и обуци, неки други партизански одреди Шумадије већ су изводили борбене акције. Заправо, у њима је последније спровођен став Штаба НОПО за Србију — да је „најбоља школа за партизана — борба”. Космајско-посавски одред имао је мале чете, од седам до десет бораца, али је оријентација била да се попуна врши за време извођења акција. Тако је 11. јула Космајска чета покушала да сруши железнички вијадукт код Раље, а већ сутрадан напала жандармеријску станицу у Рогачи. Пре тога је већ спалила неколико општинских архива и срушила телефонске стубове на линијама које повезују Сопот. Посавска чета је ноћу између 11. и 12. јула разоружала жандарме у станици села Скела. Двадесетог јула на Космај је стигло из Београда дванаест нових бораца, претежно радника, а међу њима и два активна официра југословенске војске (поручник Бошко Марковић и капетан II класе Милан Милосављевић Жућа). Посавска чета у то време имала је 50 људи и располагала је једним тешким митраљезом, а Космајска чета је имала 37 људи са пет пушкомитраљеза. У то време штаб одреда одлучио се да на Космају формира три чете (1. и 2. космајску и Младеновачку) а у Посавини две чете. Смедеревска борбена група од 16 бораца са четири пушкомитраљеза, после неуспелог покушаја да ликвидира Димитрија Љотића, нашла се око Гроцке дејствујући самостално. После одласка из Аранђеловац, чланови Главног штаба за Србију обишли су Космајско-посавски одред. Они су брзо дошли до закључка да Посавина и предео око Космаја не чине јединствену операцијску целину па да би било неопходно овај одред раздвојити на два одреда — Космајски и Посавски, с тим да му се припоји Тамнавска чета из Ваљевског одреда. За овакву одлуку су постојали и објективни услови — постојало је довољно људи и наоружања. Тако је крајем јула формиран Космајски одред састава четири чете — 1. и 2. космајска, Младеновачка и Грочанско-подунавска. За команданта одреда Главни штаб је поставио професора Милутина Тодоровића, који је пре тога кратко време био комесар Првог шумадијског одреда, а за комесара одређен је Јован Јерковић, радник из Београда.⁸⁷

Штаб Другог шумадијског одреда формиран је 3. јула на састанку партијског актива КПЈ за срезове: јасенички (Смедеревска Паланка са околином), лепенички и орашки. Састанку су присуствовали Пе-

⁸⁶ Из дневника 65. окупационог корпуса.

⁸⁷ За заменика команданта одређен је Раде Јовановић, а за заменика комесара Драгослав Дража Марковић. Мајор југословенске војске Бранко Пољанац постављен је за начелника штаба одреда, а за начелника санитета др Дејан Поповић. Коча Поповић и Бора Марковић остали су на дужности команданта и комесара Посавског одреда.

тар Стамболић, члан ЦК КПЈ и Бранко Крсмановић, члан Главног штаба НОПО Србије. За команданта одреда постављен је Богосав Марковић, земљорадник из села Поповића, а за комесара Танасије Таса Младеновић, адвокатски приправник и песник из Сараораца. За заменика команданта и комесара одређени су Богосав Ђорђевић, службеник и Драгослав Гоша Ђорђевић, радник из Смедеревске Паланке. На овом састанку је закључено да се у сваком срезу формира по једна партизанска чета. Одређени су и командири чета. Од 4. до 6. јула формиране су чете — свака у свом срезу. У Азањи је формирана Паланачка чета. Имала је 24 борца. Орашка чета је формирана у Марковцу од 18 бораца, а Рачани — њих 15 — окупили су се 6. јула увече и кренули у Марковачку алију, где је било зборно место свих чета. Ове исте ноћи у Марковачку алију стигла су још 34 борца из Паланке. Ујутро, 7. јула постројен је цео одред. Са штабом одреда бројно стање је било — 95 људи, од којих 18 чланова Партије. Наоружање се састојало од 70 пушака, три пушкомитраљеза, неколико пиштоља, 12 противвешадијских мигаа, око 3000 пушчаних метака, 30 ручних бомби и 20 кг експлозива. Највећа је била Паланачка чета — 58 људи. Њен командир је био Драгиша Шулерић, земљорадник из Азање.

Одред је остао у Марковачкој алији три дана. За то време је извођена обука, формиране основне партијске организације и умножавани леци којима се позивао народ у оружану борбу против окупатора. Штаб Другог шумадијског одреда је одмах отпочео са крупним акцијама. Ноћу, једанаестог и дванаестог јула, цео одред је напао Рачу — седиште начелника среза лепеничког. У Рачи није постојао немачки гарнизон, а жандарми нису давали отпор — напустили су место без борбе. У станици су оставили неколико пушака и већу количину муниције. Одред се задржао у Рачи само неколико часова. На зграду Среског начелства прилепљене су плакате са наредбом команданта одреда о забрани обављања било какве службе у корист окупатора. Сутрадан је у Рачу стигао потерни одред 714. дивизије. Немци су претражили околину, испалили огромне количине метака и вратили се назад.

Вест о упаду партизана у среско место Рачу пронела се Шумадијом муњевитом брзином. Успех партизана је преувеличаван. Стваране су легенде. Ова вест је највише збунила жандарме. Били су у недоумици како да поступају. Вита Цветковић, члан КПЈ и познати активиста из тог краја, отишао је у жандармеријску станицу у Марковцу и отворено, у име покрета, позвао командира станице, наредника, да се придружи оружаном борби. Наредник је познавао Виту као комунисту. Имао је и наређење да хапси комунисте. Али тада се збунио, па је чак дао начелан пристанак да ступи у борбу. Са друге стране, срески начелник из Паланке, у пратњи командира жандармеријског вода, дошао је у логор Паланачке чете и позвао борце да се разиђу кућама „пре него што буде касно“. Начелник је познавао већину Паланчана који су били у чети. Некако је избегао да похапси комунисте, иако му је било наређено. Сада им је давао „очински савет да се не хватају у врзино коло“. Борци су реаговали оштро. Потегли су оружје у намери да убију начелника и његовог

пратиоца. Заменик комесара одреда их је спречио и пустио незване госте да иду својим путем. Начелник се разљутио. „Тражите ђавола па ћете га и добити“ — рекао је на изласку из логора. Одмах је обавестио Немце о месту логора, а командант 660. артиљеријског дивизиона, који је био стациониран у Паланци, наредио је да се отвори артиљеријска ватра по шумарцима око Капорина, где се налазио логор Паланачке чете. Тако су неке јединице 714. немачке дивизије почеле да ратују, а да није био прошао ни месец дана од њиховог доласка у Шумадију. Претње среског начелника из Смедеревске Паланке су се обистиниле. Тражио је и добио од Аћимовића помоћ Специјалне полиције, а генерал Штал је упутио из Тополе у Паланку свој потерни одред. Тако је отпочела блокада Паланке и акције „чишћења“ доње Јасенице и Лепенице.

Штаб Другог шумадијског одреда тешко се сналазио у руковођењу борбеним дејствима. Акције су изведене неопрезно и стихијно. Самоуверени и неопрезни били су и борци и старешине. Тако се догодило да је немачки потерни одред успео неопажено да се ноћу између 16. и 17. јула приближи селима Вишевац, Адровац и шуми Градиште, и да их у зору 17. јула окружи. На овом простору су се чалазиле улогорене Паланачка и Рачанска чета. Немци су их изненада напали и у првом налету убили седам бораца из Паланачке чете. Разбијене по водовима, ове две чете су успеле да се пробију из обруча и оду у правцу Рудника, али је у обручу остало 30 бораца — мртвих, рањених и заробљених. Нико од њих није преживео. Тако се догодило да је Други шумадијски одред разбијен десети дан од дана формирања. Две чете, десетковане, биле су принуђене да напусте зону дејства одреда. Остала је само Марковачка чета која је имала 45 људи. Њен командир је вешто маневрисао и избегавао немачке замке. Због овог неуспеха командант одреда је смењен.

Одмах после „чишћења“ Адровца и Вишевца, Шталов потерни одред се бацио на Паланку, блокирао је и детаљно претресао сваку кућу. Целокупно мушко становништво између 16 и 60 година сакупљено је на један простор. Са Немцима су били познати ловци на комунисте из београдске Специјалне полиције, Бећаревић, Космајац и Залада. Са мањим изузетком, у овој рацији похапшени су сви преостали чланови КПЈ и Скоја у Паланци. Овом приликом је ухваћен и Петар Велебит, секретар Окружног комитета за Поморавље. Бећаревић га је препознао. Пуким случајем се спасао Бранко Крешановић, члан Главног штаба за Србију, који је тек био дошао из Аранђеловца у Паланку. Похапшени комунисти и скојевци су већином одведени у логор на Бањицу, а неки су стрељани заједно са заробљеним борцима Паланачке и Рачанске чете. Стрељање је извршено у две групе 20. и 26. јула у кругу коњичке касарне, у Паланци. Једној групи стрељаних прикључио се и млади немачки војник Јозеф Шулиц који је одбио наређење да учествује у стрељању голоруких младића.

У зони коју је покривао ОК Крагујевац борбена дејства су отпочела пре него што је одред био формиран. Војни комитет при Месном комитету града Крагујевца формирао је у граду наоружане десетине још у првој половини јула. Крајем јула у граду се налазило преко 30 група (десетина) наоружаних пиштољима, бомбама и експлозивом. Ове борбене групе су изводиле ситне акције — најчешће

су спаљивале новине „Ново време" и друге публикације које су штампане под окриљем окупатора. Међутим, оне су уливале страх Аћимовићевој полицији и свим колаборационистима, колебљивце су држале у неутралности, а огромној већини становништва, које је било спремно да се бори за ослобођење земље и измену друштвених односа, давале су подстрек да се брже опредељују за ослободилачки рат.

Одлука о формирању Крагујевачког партизанског одреда донесена је на састанку Окружног комитета, коме је присуствовао и Бранко Крسمановић, члан Главног штаба за Србију. Састанак је одржан 20 јула у селу Грошници крај Крагујевца. На овом састанку је, заправо, донесена одлука да се постојеће оружане десетине обједине у чете и тако створе јединице које би могле да изводе крупније оружане акције. Дакле, напуштена је оријентација „на малу герилу" која је објективно била присутна, нарочито у самом граду Крагујевцу, а тежиште борбених дејстава пренесено је на просторе ван градова. За команданта одреда постављен је Раја Недељковић, а за комесара Тоза Драговић, обојица чланови ОК КПЈ за округ крагујевачки. За заменика команданта одређен је Милоје Симиовић, члан Главног одбора Народне селачке странке. Ово је учињено на линији ширења политичке платформе оружаног устанка. Прикупљање десетина, односно њихово извлачење из Крагујевца и неких села, трајало је све до 5. августа. Тог дана се окупило 135 бораца који су распоређени у три чете. Одред је положио заклетву. Том приликом је извршена замена комесара одреда. Тоза Драговић је враћен у град на партијски рад, а за комесара одреда је одређен Сава Радуловић.

Чачански партизански одред „Др Драгиша Мишовић" формиран је на планш Јелици (Стјеник), 12. јула. Овај одред је најбрже растао. Од 60 бораца, колкоко их је било на дан формирања, за само неколико дана нарастао је на 500 бораца распоређених у седам чета. Поред паљења општинских архива и разоружавања жандарма, одред је крајем јула срушио мост на Морави у Кабларско-овчарској клисури, који су Немци добро обезбеђивали. Упао је у Горњи Милановац и палио немачка складишта хране. Четвртог августа, одред се у Јелици оукобио са јаким снагама окупатора. Убрзо затим, окупаторска власт је престала да функционише у целом округу чачанском, осим самог Чачка и Горњег Милановца, где су Немци имали гарнизоне.

Тако се цела Шумадија дигла на оружје за свега десетак дана после 4. јула — дана када је ЦК КПЈ прокламовао општи народни устанак против окупатора. Седмог јула — дана који је забележен као почетак устанка народа Србије, у Шумадији су већ била формирања три одреда, а у појединим занама борбена дејства су већ била у току. Генерал Штал, командант 714. немачке дивизије, није стигао ни да упозна Шумадију која му је била поверена као окупациона област, а морао је да прихвати рат који **МУ** је изметнуо народ — рат чија правила није познавао, нитје их изучавао ни у једној академији. Брзо ширење устанка у Србији изненадило је и збунило Хитлерову Врховну команду. Тражен је кривац. Генерала Данкелмана команданта окупационих трупа у Србији, чекали су тешки даки.